

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

JAZYKOVÁ ANALÝZA BAROKNÍHO TEXTU

Vedoucí práce: PaedDr. Jarmila Alexová, CSc.
Autorka práce: Kateřina Vojtová
Studijní obor: Bohemistika
Rok odevzdání: 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47 b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice, 30. dubna 2009

.....

Poděkování

Děkuji PaedDr. Jarmile Alexové, CSc., a doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, cenné rady a pomoc při realizaci této práce.

Anotace

Hlavní náplní mé bakalářské práce je jazyková analýza barokního textu. Práce je rozdělena do dvou částí – teoretické a praktické. V teoretické části podávám stručnou charakteristiku barokního období, barokního jazyka a kazatelství. V praktické části se zabývám tiskem textu, hláskoslovím a morfologií textu. Rozbor barokního kázání je založen na výzkumu formálních prostředků, kterých autor využívá v textu. Tyto prostředky pak porovnávám s prostředky současné češtiny. Zároveň se snažím na tomto barokním textu dokázat, že čeština doby barokní nebyla tak docela jazykem úpadkovým.

Summary

The main intention of my bachelor project is the linguistic analysis of baroque text. The work is divided into two parts – theoretical and practical one. In the theoretical one I report on characteristic of baroque period, language and preaching. In the practical one I deal with printing, phonology and morphology. Analysis of baroque text is based on research of formal means which are used by the author in the text. I compare them with means of today's Czech language. At the same time I try to demonstrate that baroque Czech language was not a degeneracy language.

OBSAH

Úvod	8
I. TEORETICKÁ ČÁST	10
1. Václav Ignác Blovský	10
2. Stručná charakteristika období	11
3. Kázání	14
3.1 Kázání jako literární žánr	14
3.2 Kazatelství v době baroka	15
4. Barokní čeština	20
II. PRAKTICKÁ ČÁST	26
5. Tisk kázání	26
5.1 Psaní velkých písmen	26
5.2 Tiskařská podoba jednotlivých fonémů	26
5.3 Hranice slov	28
5.4 Interpunkce	28
5.4.1 Virgule	28
5.4.2 Čárka	29
5.4.3 Tečka	29
5.4.4 Dvojtečka	29
5.4.5 Středník	30
5.4.6 Vykřičník a otazník	32
5.4.7 Závorky	32
5.5 Kvantita samohlásek	32
6. Hláskosloví	34
6.1 Počáteční <i>o-</i> a protetické <i>v-</i>	34
6.2 Diftongizace <i>ú > ou</i> na začátku slova	35
6.3 Diftongizace <i>ý > ej</i>	35
6.4 Úženi <i>é > í</i>	36
7. Morfologie	38
7.1 Podstatná jména	38
7.2 Přídavná jména	40
7.3 Zájmena	41

7.4 Číslovky	44
7.5 Slovesa	45
7.6 Příslovce	47
7.7 Předložky	50
7.8 Spojky	51
7.9 Citoslovce	56
7.10 Částice	56
Závěr	59
Seznam literatury	62
Příloha	64

ÚVOD

V předkládané práci se zabývám jazykovou analýzou barokního kázání s názvem *Vigiliae Joanneae Festum Ejusdem Maximum Sive Quatuor Divi Ioannis Nepomuceni Floridissimae Virtutum Aetates ...*. Autorem kázání je Václav Ignác Blovský. Kázání pochází z roku 1724 a bylo vytištěno v Praze u tiskaře Labouna. Kázání začíná latinským citátem z Nového zákona, citát je vzápětí přeložen: *Nebude korunovan, leč ten kdo statečně bude bojovati. Pročež ty bdi.*

Rozbor barokního kázání je založen na výzkumu formálních prostředků, kterých autor využívá v textu. Tyto prostředky porovnávám s prostředky současné češtiny. Zároveň se snažím na tomto barokním textu dokázat, že čeština doby barokní nebyla tak docela jazykem úpadkovým.

Než přikročím k samotné jazykové analýze textu, stručně se zmíním o autorovi a zařadím jej do příslušného barokního období. Zde vycházím z periodizace Václava Černého. Ze zásadních prací, které se zabývají barokem a barokní literaturou, jmenuji alespoň dílo Václava Černého *Až do předsíně nebes*, dále *Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy* od Miloše Sládka a v neposlední řadě *České literární baroko* Josefa Vašici. O baroku jihočeském pojednává práce Zdeňka Kalisty *Století andělů a ďáblů*. Tato díla čtenářům přibližují duchovní svět člověka 17. a 18. století a upozorňují na dlouho opomíjené hodnoty literární. Dále se zmíním o významu a vývoji kázání obecně. K obecné charakteristice kazatelství mi posloužila *Encyklopedie literárních žánrů*. Problematice kazatelství v době baroka se věnuje Miloš Sládek v díle *Svět je podvodný verbíř*. Je nutné si uvědomit, že kázání v době baroka bylo jedním z nejvýznamnějších literárních žánrů a jeho příprava nebyla věcí jednoduchou a krátkodobou. V další kapitole podávám obraz barokní češtiny, jak ji vnímáme dnes. Jak se později ukáže, autor vycházel spíše z úzu češtiny humanistické. Informace o podobě jazyka v době baroka jsem čerpala z *Encyklopedického slovníku češtiny*, již zmiňovaného díla Václava Černého *Až do předsíně nebes*, dále z díla Josefa Vašici *České literární baroko*. Také se stručně zmíním o gramatikách a slovnících, které byly napsány v tomto období.

Dále již pracuji se samotným textem. Pracuji s běžnou transkripcí, k níž jsem použila práci Josefa Vintra *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. V kapitole *Tisk kázání* sleduji, jakým způsobem je kázání psané. V psaní některých grafémů je

patrný rozdíl oproti dnešnímu pravopisu. Mnohá slova barokní češtiny se liší od těch dnešních hláskovým složením nebo kvantitou některé samohlásky. Odchyly se vyskytují hlavně v psaní velkých písmen, interpunkci a hranicích slov. Při zpracování této kapitoly mi byla nápomocná práce Marie Janečkové *Jazyk Tannerovy legendy o páteru Albrechtovi Chanovském* publikovaná v periodiku *Studia Comeniana ed historica*. Kapitola *Hláskosloví* pojednává o změnách, které pronikaly z češtiny mluvené do češtiny psané. Jedná se o protetické *v-*, diftongizaci *u-* v *ou-* na začátku slova, diftongizaci *ý* v *ej* a úženi *é* v *í*. O fonologických jevech poskytl informace dílo Jaroslava Poráka *Humanistická čeština*. Zbytek mé práce je zaměřen na morfologické rysy. V nejrozsáhlejší kapitole zabývající se tvaroslovím (morfologií) se věnuji jednotlivě všem slovním druhům. Při excerpci jsem sledovala např. odchyly v deklinaci jmen a konjugaci sloves, realizaci koncovek pádových a osobních, realizaci přechodníkových tvarů apod. Z teoretického hlediska vycházím spíše ze současné mluvnice, čerpala jsem převážně z *Příruční mluvnice češtiny*. Užívám metod komparace. Ke všem jevům se snažím uvést doklady. Jednoslovné doklady uvádím bez udání místa, u víceslovných uvádím stránku tisku. Následuje-li více příkladů, odděluji je středníkem.

Cílem mé práce je nejen analýza formálních rysů barokního jazyka, ale také sledování jevů, jimiž se barokní čeština blíží češtině současné. Blovského text se snad stane jedním z důkazů toho, že barokní jazyk nelze považovat za jazyk úpadkový.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Václav Ignác Blovský

Václav Ignác Blovský (též Blowsky) se narodil v Praze. V roce 1718 se stal bakalářem filozofie a v roce 1719 magistrem filozofie. 22. července 1725 slavil primici v Týnském kostele. Od roku 1727 působil jako děkan v Českém Dubě a brzy potom jako čestný kanovník v Litoměřicích. Dne 16. února roku 1729 byl prohlášen doktorem bohosloví. Zemřel kolem roku 1737.¹

O autorovi a jeho slovesném odkazu toho skutečně moc nevíme. Zřejmě jde jen o pár příležitostných kázání, která byla vydaná jako samostatné tisky. Nedostatek informací o autorovi svědčí také o tom, jak je tato doba neprozkoumaná.

„Posavad si literární věda česká všímala, pokud vůbec se obírala památkami tohoto druhu, jen větších svazků, zatím však může se najít právě v těchto pracích malého rozměru, a leckdy i anonymních, závažný materiál pro registraci prvků stylových a pro odhalení kořenů nebo skrytých souvislostí u mnohých závažnějších fakt jazykového a literárního vývoje.“²

---

¹ Tobolka, Z. V. (ed.): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II, Tisky z let 1501–1800. Část II, Písmena B–Č.* Praha, Komise pro knihopisný soupis československých tisků až do konce XVIII. století, 1941, s. 140.

² Vašica, J.: *České literární baroko.* Praha, Atlantis 1995, s. 216.

2. Stručná charakteristika období

Kázání pochází z roku 1724 a podle periodizace Černého spadá do období **čtvrté barokní generace**. Při charakteristice této generace jsem vycházela z díla *Až do předsíně nebes* Václava Černého³.

Tato generace působí přibližně v době vlády císaře Karla VI. (1711–1740), „je tedy pokolením vyvrcholivšího a zdaleka ještě ne osvícenského monarchického absolutismu“⁴. Jak však sám Černý zmiňuje: „na rok přesně vymezená rozmezí a data dlužno pokládat za prakticky nutnou pomůcku, ale více nic: dějinný vývoj nezná totiž absolutních rozmezí, nýbrž jen víceméně plynulé přechody.“⁵

Čtvrtá barokní generace pokračuje ve vývoji, plynule navazuje na generaci předchozí bez přerušení souvislostí. Nedochozí k výrazným inspiračním obnovám a pokračuje tzv. chřadnutí některých tvůrčích linek započaté v obdobích předchozích. Stále pokračují tradice, tendence, žánry a formy Balbínova pokolení, některé však již postupně zanikají a ztrácí na významnosti. Nepokleslou míru a úroveň si zachovává jen homiletické řečnictví. Dochází k chudnutí literární kultury umělé, do popředí se dostává tvorba lidová a pololidová, roste objem produkce anonymní.

»Naše baroko tedy samo vytvořilo svou povahou situaci, aby vývojová mezera v životě naší literatury, časově odpovídající rozkladu baroka a dekadám germanizačního tlaku předosvícenského i osvícenského politicko-sociálního absolutismu, mohla být nahrazena a překlenuta můstkem rozvoje bohaté slovesnosti lidové, inspiračně téměř veskrze barokní. Poněvadž jevištěm přípravy tohoto rozvoje, ba již tohoto rozvoje samého, je naše čtvrtá barokní generace, vnucuje se pochybnost o navyklé charakteristice tohoto pokolení - „doba temna“⁶-, která se zdá v její obecné definici zvlášť jasnou a zřetelnou, ale kterou právě a zvlášť je nutné významově zpřesnit a přehodnotit.«⁷

V literatuře pokračují tendence generace třetí. Dochází k neustálému chudnutí literárních žánrů. „Obdobně zcela vychřadla kultivační tradice mluvnickovědní: Rosa, Šteyer, Jandyt, Vusín nemají v této generaci následovníka“⁸ Jezuité již nevytvářeli

---

³ Černý, V.: *Až do předsíně nebes*. Praha, Mladá Fronta 1996, s. 317–336.

⁴ Tamtéž, s. 317.

⁵ Tamtéž, s. 266.

⁶ Jirásek takto označil období od roku 1723 do roku 1729 (pozn. autora).

⁷ Černý V.: *Až do předsíně nebes*. Praha, Mladá Fronta 1996, s. 318.

⁸ Tamtéž, s. 324.

odbornou literaturu v českém jazyce, spíše se zaměřili na tvorbu, která byla určená lidovým vrstvám. Důvod chudnutí literatury umělé spatřuje Černý v tom, že: »zůstávajíc na mnoze – jako umělá literatura každá a vždy – záležitostí sociální poptávky a konzumu, ztrácí v důsledku soudobých sociálních a politických příčin, jež nemají nic společného ani s barokem, ani s katolictvím, právě ony zákaznické a konzumentské vrstvy, jež se vyznačují „vysokými“ a jemně diferenciovanými literárně uměleckými požadavky a uměle kultivovanými ambicemi.«⁹

Z umělé literatury prožívá dobu rozkvětu jen homiletika, vykazuje vysokou úroveň rétorického umění a jazykové kultury. Nutno dodat, že „české kazatelství těch dob řídilo se teorií podrobně propracovanou, které se též vyučovalo na bohosloveckých akademiích nebo řádových učilištích.“¹⁰

V baroku měl rozhodující vliv na literární tvorbu řád jezuitský, v tomto období je však patrný úbytek kazatelů jezuitských a naopak větší působnost kazatelů z řádů jiných. Tito kazatelé byli těsněji spjati s posluchačstvem lidovým a často snad neměli jiného publika. Zájem o kázání byl v té době obrovský, jak se zmiňuje Sládek¹¹, kostely byly přeplněné a posluchači si dokonce přistavovali k oknům žebříky, aby lépe viděli a slyšeli. Důvodem takové obliby bylo mj. to, že kazatelé postupně opouštěli nezáživnou metodu, kdy vykládali celé znění úryvku z evangelia. Řečnictví směřovalo k uvolnění vazeb mezi citátem z evangelia a následným výkladem. Pro lidové posluchače byla tato forma zábavnější a daleko přínosnější. Mohutní tak literární vliv k vrstvám lidovým.

„Nutně a vývojově zcela zákonitě, bez důvodů jiných než těch, které ležely v samotné povaze vývoje celé evropské společnosti, se tak nositelská, to jest zákaznická a konzumentská funkce literární produktivity v české řeči postupně přenesla a redukovala téměř na pouhé vrstvy lidové, v podstatě venkovsko-selské, s malým okrajem jazykově uvědomělého úřednictva, měšťanstva a šlechty.“¹² Nutno zmínit, že na venko- vě žilo tehdy celých 90% obyvatelstva v Čechách. To, že narůstá tvorba lidová (v poezii, náboženské i zábavné próze, náboženské i světské dramatice) způsobuje, že jazyk český nevymíral, naopak se rozmnožoval, a byla zastavena cizojazyčná imigrace.

---

⁹ Tamtéž, s. 331.

¹⁰ Vašica, J.: České literární baroko. Praha, Atlantis 1995, s. 200.

¹¹ Sládek, M. (ed.): Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy. Praha, H&H 1995, s. 15.

¹² Černý, V.: Až do předsíně nebes. Praha, Mladá Fronta 1996, s. 331.

Tzv. *úpadkovost* češtiny znamená tedy spíše zlidovění, které bylo dané jejím zacílením na široké vrstvy lidového čtenářstva (posluchačstva).

V následujících generacích však baroko ztratilo hlavně pro šlechtu a vzdělané měšťanstvo svou inspirativní přitažlivost. Skutečností je, že v zemích západní Evropy už baroko zcela dožilo. Od roku 1740 k nám pronikají myšlenky osvícenské a osvícenský racionalismus není směrem, který by hledal lidovou odezvu. Je tomu právě naopak, je filozofický a vědní, vyjadřuje se německy a latinsky.

„Když přišlo koncem 18. století osvícenství s kritikou, ba odmítnutí celé barokní kulturní epochy v našich zemích, nemělo už pozdní, doznívající baroko ani sílu, ani sebevědomí na to nějak reagovat. Josef Dobrovský označil celou dobu po Bílé hoře za dobu úpadku literárního i jazykového, a v tom se s ním ztotožnily i dvě následující generace, především osobnosti takového významu a autority, jako byli Josef Jungmann a František Palacký. A toto odsudivé mínění a cítění proniklo záhy do obecné kulturní mentality českého obrození tak hluboko a pevně, že nikoho ani nenapadlo pokusit se tento ustálený hodnotový obraz porovnat s barokní textovou, literární a jazykovou skutečností.“¹³

---

¹³ Černý, V.: *Až do předsíně nebes* (in doslov: Stich, A.). Praha, Mladá fronta 1996, s. 414.

3. Kázání

3.1 Kázání jako literární žánr

Základní poučení o literárním žánru kázání jsem získala z *Encyklopedie literárních žánrů*¹⁴. Kázání je „duchovní řeč, která si klade za cíl působit na morálku, náboženské vědomí a vzdělání určitého okruhu posluchačů. (1) V širším křesťanském pojetí je kázání jednou z podstatných součástí bohoslužby, je to veřejné zvěstování a výklad božího slova. (2) V užším vymezení duchovní řeč, která nejen vykládá, ale i mnohostranně rozvíjí slova Písma, přičemž užívá samostatnou logickou konstrukci.“¹⁵

Pojem kázání pochází ze staroslověnského verba *kazati* = kázati, napomínati, a staročeského substantiva *kázanie* = kázání, řeč, oslava, chvála, přikázání. Užívá se také latinský termín *homilie* ve smyslu důvěrný domácí styk, přátelský rozhovor žáka s učitelem. Podle obsahu rozeznáváme kázání dogmatická, mravoučná, panegyrická (chvalořeči o svatých), biblická, historická a liturgická. Podle účelu, který v řeči převládá, dělíme kázání na naučná a paraenetická (působící na city a vůli). Podle spjatosti s textem Písma rozlišujeme kázání exegetická a tematická, podle příčiny se dělí na kázání tradicí a řádem ustálená, to jsou např. kázání nedělní, sváteční, adventní, postní; a na kázání příležitostná, což jsou kázání pohřební, svatební apod.

Vznik kázání bývá kladen mezi 9. a 5. stol. př. n. l., ale přesné počátky tohoto prozaického žánru nejsou známy. Pro vznik kázání má mimořádný význam antické řečnictví a filozofie (Cicero, Seneca, Platon, Aristoteles), židovská tradice a vzdělanost. Nauka o kazatelství (homiletika) byla promyšleným pokračováním církevní nauky (katechetiky).

Počátky českého kazatelství souvisí s působením Konstantina a Metoděje, z této doby se však zachoval jen nepatrný zlomek duchovních promluv. Z tohoto období zmíním alespoň *Řeč na přenesení ostatků svatého Klimenta neboli Legendu cherchonskou*. Autorství je připisováno svatému Konstantinovi. Z mladších památek má velký význam latinsky psaný *Homiliář opatovický* z 12. stol. Z tohoto století se zachovalo také několik kázání o sv. Ludmile a sv. Václavu. Ve 14. století se prostřednictvím kázání upozorňuje na hříchy osobní, ale také na morální krizi celé společnosti včetně církve a panovníka. Kázání Husových předchůdců (Konráda

¹⁴ Mocná, D.: Encyklopedie literárních žánrů. Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 295–301.

¹⁵ Tamtéž, s. 295.

Waldhausera, Jana Milíče z Kroměříže, Matěje z Janova atd.) byla zapsaná v postilách a měla velký vliv na společnost. Za vrchol kazatelství přelomu 14. a 15. století se považuje Husova postila z roku 1413. Významný pro rozvoj české homiletiky byl nepochybně vynález knihtisku v 16. století. Několik nejdůležitějších postil z předcházejícího století bylo vydáno tiskem. Velký význam měly také překlady soudobých sbírek kázání z okolních zemí. Například již od roku 1520 byly do češtiny překládány Lutherovy promluvy. České kazatelství v 2. polovině 16. století klade důraz mj. i na otázky výchovy dětí, na problematiku vztahu vrchnosti a poddaných, kazatelé se vyjadřovali k nedostatkům soudobého duchovenstva.

3.2 Kazatelství v době baroka

K vytvoření představy o podobě barokního kázání pomohla předmluva Miloše Sládka k dílu *Svět je podvodný verbíř*¹⁶. Barokní kazatelství 17. a 18. století náleží k nejvýznamnějším literárním žánrům tohoto období. Je třeba znovu zmínit, že literatura vznikající na území Čech v 2. polovině 17. století a v 18. století je oblastí poměrně malého rozsahu s úzkým žánrovým vymezením, což bylo způsobeno poměry politickými a ekonomickými. Dlouho zde nebyly vůbec podmínky pro vydávání kazatelských sbírek tiskem. Přesto nebylo české prostředí od literatury izolováno. Svědčí o tom vybavenost klášterních a zámeckých knihoven. Vzrůstající zájem o literaturu lze vypožorovat i u venkovanů, což dokládá řada dochovaných opisů modlitebních knih. Často neprávem opomíjená kázání náležela mezi nejdůležitější slovesná díla s dalekosáhlým vlivem.

Prostřednictvím kázání pronikal tehdejší člověk do křesťanské symboliky a pod jejích vlivem přehodnocoval své morální hodnoty. Kázání ovlivňovala myšlení i skutky celých generací. Jde o jeden z mála literárních útvarů, s kterým se setkávaly všechny vrstvy obyvatelstva.

V základech většiny kázání se skrývalo poučení posluchačů. Kazatel neřešil jen duchovní otázky, často se také vyslovoval k dobovým společenským problémům. Mnohdy měla kázání několik vrstev. Vzdělaný člověk si mohl povšimnout několika významových rovin a prostý člověk se spokojil s hlavní výkladovou rovinou.

---

¹⁶ Sládek, M. (ed.): *Svět je podvodný verbíř*. Praha, Argo 2005, s. 8–48.

„Úroveň kněžstva je pozoruhodná. Farní knihovny, pokud se zachovaly z té doby, jsou skvělým toho důkazem, obsahující nejen nutné příručky kazatelské, ale i odbornou literaturu spekulativně theologickou, díla encyklopedická a nezřídka i cennou kolekci prvotisků. Že pěstili hudbu a že si všímali přírody, jmenovitě astronomie je patrné z jejich kázání, i kdybychom o tom neměli jiných zpráv.“¹⁷

Umění kazatele spočívalo v několikaletém promyšleném cyklu kázání. „Byla oceňována nejen poučnost a působivost promluv, ale také rozvržení základních témat a poměrnost v zastoupení věroučných a etických otázek.“¹⁸ Důležitou funkcí kázání bylo přesvědčit posluchače o správnosti nejrůznějších výroků a myšlenek. Řečník jako argument často používal citáty z Písma nebo exempla¹⁹. Pro přesvědčení řečník používal nejen postupy umělecké, ale také psychologické.

Významnou funkci měla umělecká stránka kázání. Ta se opírala o teorie antických řečníků a filozofů. Velký vliv měla také italská a francouzská rétorika 12. a 13. století. Výzdobnou funkci v kázáních měly úryvky z antické a křesťanské vysoké poezie. Kázání neměla jen funkci přesvědčovací, poučovací a estetickou. Pro udržení posluchačovy pozornosti vkládali kazatelé do svých promluv různé zábavné prvky (nečekaná srovnání, jazykové hříčky, vtipná označení hříšníků a hlupáků atd.).

V případě nedělních kázání byl kladen hlavní důraz na funkci poučnou a přesvědčovací. Naopak sváteční kázání byla více soliterní, nebyla s ostatními tolik provázaná. Často byli o svátcích zváni věhlasní kazatelé, kteří mohli přednášet bez ohledu na zařazení do cyklu kázání. Jednalo se například o hagiografická kázání, v nichž kazatel představoval méně známého světce. Spíše výjimečně bylo ve svátečních kázáních prvořadé přesvědčování a umělecká stránka zde měla více místa než v nedělních promluvách. Umělecká a zábavná stránka byla akcentována také u kázání příležitostných. Většina svátečních a příležitostných promluv v 17. a 18. století bývala označována termínem *chvalořeči*. Poučení o lidské smrtelnosti a povinnostech křesťana bylo náplní kázání pohřebních.

Velice náročná a dlouhodobá byla příprava kázání. Kázání byla vždy pečlivě připravována, samotná kázání vznikala několik dní, ale léta dozrávala než byla vůbec otištěna.

---

¹⁷ Vašica, J.: České literární baroko. Praha, Atlantis 1995, s. 215.

¹⁸ Sládek, M. (ed.): Svět je podvodný verbíř. Praha, Argo 2005, s. 13.

¹⁹ Krátké příběhy, pomocí nichž byly objasňovány hůře pochopitelné teze.

»Jiří František Procházka de Lauro v dedikaci (hraběnce Marii Zuzaně Vratislavové z Mítrovic) svého kázání o sv. Janu Nepomuckém (Svatého Jana Nepomuckého ... veliká vznešenost a vážnost, v Praze 1735) výslovně píše, že vybral toto „kázáníčko před některým již rokem na papír uvržené, však k cíli a konci svému totiž k vymluvení a slyšení dokonale ještě nepřivedené.“²⁰

Raně novověké rétorické teorie rozeznávaly jednotlivé fáze při vzniku promluvy:

V první fázi, zvané **inventio**, musel řečník nalézt látku pro své kázání. Základ mu většinou poskytovaly biblické citáty. V kázáních určených lidovému posluchači se většina všech citátů opírá o Starý nebo Nový zákon. Biblické citáty byly také často doplňovány úryvky z děl církevních Otců, např. ze sv. Augustina, sv. Ambrože a sv. Řehoře. Kazatelé však většinou nevycházeli přímo z děl církevních Otců, ale z různých příruček, ve kterých byla řada nepřesností. Pokud kazatel počítal se vzdělanějšími posluchači, obracel se při přípravě promluvy ke spisům středověkých a raně novověkých teologů, filozofů a historiků.

V druhé fázi, zvané **dispositio**, kazatel rozvrhoval svoji řeč, uspořádával a rozdělával myšlenky. Principy výstavby mohly být klasické nebo radikální, v obou případech však bývá dodržována tradiční osnova duchovní promluvy:

- I. úvod (exordium) – v jeho závěru se objevuje propositio – oznámení tématu,
- II. stať – skládá se z narratia – výkladu, confirmatia – důkazu a refurata – vyvracení námitek,
- III. závěr (peropatio) – obsahuje shrnutí toho nejdůležitějšího z promluvy a prosbu nebo modlitbu.

Třetí fáze, zvaná **elocutio**, se týkala řečnického přednesu. Řečník doplňoval nejrůznější metafory, alegorie, slovní hříčky apod. Důležité bylo, aby byl přednes zřetelný, ozdobný a dojmavý.

Následně bylo třeba se celý text naučit nazpaměť. Tato fáze je označovaná jako **memoria**. Někdy bylo na kazatelně skryté místo pro kazatelovy poznámky nebo list s obtížně zapamatovatelnou částí textu promluvy.

Řečník se dle dobových představ stával při kázání nástrojem boží vůle a jeho řeč vedl duch svatý. To podtrhovala i podoba kazatelen. Řečník se v ní ocital mezi zemí a nebesy. Často měl také k dispozici několik metrů čtverečních, takže tu mohl udělat

---

²⁰ Vašíčka, J.: České literární baroko. Praha, Atlantis 1995, s. 201.

dva až tři kroky. Kazatel provázel svoji řeč nejrůznějšími pohyby a gesty a mnohdy se jeho projev blížil hereckému výkonu.

Kázání se také stala oblíbenou lidovou četbou. Nedělní promluvy vycházely v postilách, sváteční a příležitostná kázání vycházela jednotlivě. Dnes však máme k dispozici jen nepatrný zlomek této homiletické produkce. Nelze ani posoudit, zda tiskem vydávaná kázání patřila k nejlepší dobové produkci – mnohdy totiž zasahovala cenzura a vliv měl i vkus patrona, který tisk financoval. Postila byla vnímána jako prostředek duchovní výuky dospělých, jako zdroj poučení, ve kterém umělecká či zábavná složka hrála jen okrajovou roli. Zajímavé je, že postily četli především muži a četba modlitebních knih byla záležitostí žen.

Období 17. a 1. poloviny 18. stol. je považováno za vrchol evropského kazatelství. Evropské kazatelství se začalo vyhraňovat do dvou proudů. První proud, označovaný jako **humanistický**, se přikláněl ke starší kazatelské tradici 16. století, zdůrazňoval antické vzory a uměřenost ve výstavbě promluvy. Hlavní byla srozumitelnost a vzdělání posluchače v zásadních otázkách vírouky. Umělecká a zábavná stránka stála v pozadí. Druhý proud byl současníky označován jako **nová rétorika**, dnes jej nazýváme proudem **manýristickým, konceptuálním** či **barokním**. Základem kázání se stal tzv. **koncept** (z italského *concetto* = představa, nápad). Vznik konceptu ovlivnila italská milostná lyrika 14. a 15. století. Z ní byl v 16. století ve Španělsku přenesen koncept do náboženské rétoriky. „Konceptem se rozuměl vtipný a překvapivý nápad, rafinovaně rozvitý obraz nebo řetězec obrazů, metafor, alegorií, který měl posluchače mnohdy překvapit, vždycky ale rozvinout jejich představivost, na základě barvitě vykreslených obrazů jim odhalit skrytá tajemství víry, poučit je i pobavit.“²¹

Konstrukce konceptu spočívala na třech hlavních částech: 1) v podkladu daném úryvkem z Písma, 2) v duchaplném rozvinutí myšlenky, 3) v potvrzení ve výroku některého duchovního autora. Koncept měl především funkci uměleckou. Kazatelé kladli ve svých promluvách vedle sebe zdánlivě neslučitelné myšlenky, které pak vzápětí nečekaně a vtipně spojovali.

„V českém prostředí nezvyklý a odvážný úvod použil v 90. letech německý karmelitán Joseph a Virgine Maria v promluvě ke členům mariánského bratrstva ve Vrchlabí. První řečnická otázka promluvy jako by nesměřovala k Panně Marii

---

²¹ Mocná D.: Encyklopedie literárních žánrů. Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 298.

nebo k jiným duchovním otázkám, ale k podstatě ozvěny, a právě přes výklad o ozvěně se kazatel nečekaně dostal k mariánské problematice, přičemž ozvěna zůstala spojujícím motivem promluvy.²²

Tato forma poskytovala nadaným kazatelům možnosti pro realizaci vlastních nápadů. Tyto nové postupy však kladly mimořádné požadavky na kazatele a vyžadovaly i větší pozornost posluchačů.

Dvě kazatelské školy, humanistická i konceptuální, se u nás střetávaly stejně jako jinde Evropě. Jsou tu dva značně rozdílné myšlenkové i umělecké proudy a je těžké nalézt hranici mezi tím co je barokní a co ještě humanisticky orientované. Od 40. let 18.století do kazatelství pronikaly racionalistické a osvícenské myšlenky a postupně se z promluv začala vytrácet přirovnání, paradoxy apod. Kázání se také výrazně zkrátila. Asi od poloviny 60. let 18. století byl koncept považován za přežitek. Definitivní zánik přinesla 70. léta a následné proměny české společnosti při pozdějším rušení klášterů. Koncept se do evropského kazatelství již nikdy nevrátil. Ve většině evropských literatur se kázání dostalo z pozice vůdčího prozaického žánru na samotný okraj literární tvorby.

---

²² Sládek, M. (ed.): Svět je podvodný verbíř. Praha, Argo 2005, s. 35.

4. Barokní čeština

Souhrnný pohled na barokní jazyk podává *Encyklopedický slovník češtiny*²³. Jazyk barokní češtiny v období od poloviny 17. století do druhé třetiny 18. století byl dlouho pokládán za postupně funkčně upadající. Jak jsem se již zmínila, nejde o úpadek spíše o zlidovění, přiblížení jazyka lidovým vrstvám. Tento stav byl zapříčiněn hlavně ztrátou protestantské inteligence, která byla nucena v době pobělohorské odejít do exilu. Čeština se začala pomalu vytrácet. Nejdříve ustoupila z oblasti vědy, pak z náročné literatury a postupně i z oblasti administrativní. Typické bylo pronikání obecné češtiny a nářečí do psané podoby jazyka, jazyk byl také zaplavován četnými germanismy. Důležité je zmínit, že češtinou v polovině 18. století stále mluvily více než 2/3 obyvatelstva, a to nejen na venkově, ale i ve městech, kde byla čeština mluvou středních a nižších vrstev. Psaná čeština si stále udržovala vysokou úroveň v jezuitských tiscích.

Přežívaly především tyto žánry: homiletika, lidové drama, knížky lidového čtení, kramářské písně. Omezenou působnost měly české noviny. Náročná literární tvorba dočasně pokračovala jen v okruzích české emigrace. Vysoký styl reprezentuje text nového biblického překladu – **Svatováclavská bible**. Byla vydávaná od roku 1677 do roku 1715. Protože Melantrichova bible byla pro pobělohorské katolíky nedostačující, vznikla potřeba mít vlastní překlad a zrodil se projekt na překlad vulgáty. Úkolem byl pověřen **J. Konstanc, M. V. Šteyer a J. Barner**. Vycházeli z Bible benátské a především z **Bible kralické**. Některé pasáže přejímali doslova, bratrský pravopis přejali s drobnými úpravami. Slovní zásoba Nového zákona navazuje na text kralický, kdežto Starý zákon čerpá ze starších překladových verzí. Bible formovala jazykové povědomí celé společnosti po mnoho let a její verše byly veřejně předčítány.

V 17. století přežívá vysoký styl v básnické tvorbě, v této souvislosti je třeba zmínit se o **Bedřichu Bridelovi**, který využívá zejména lexikálních kontrastů a opět zavádí do české poezie eufonii. Nejfrekventovanějším žánrem byla **tvorba kazatelská**. Jazykově nižší styl představuje česky psaná literatura historická. Byla určena širšímu publiku a v této době ustává. V 18. století se rozšířily kramářské písně, představují jazykově nízký styl s charakteristickými změnami *y > ej, ú > ou, é > í*, protetickým *v-* a sporadickými dialektismy. Dialektismy se objevují i v lidovém dramatu.

---

²³ Encyklopedický slovník češtiny. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 69–72, 78.

Omezená byla působnost českých novin. Od r. 1719 do r. 1772 vycházely noviny *Český postilion*, později vycházely noviny F. Kozuryho, které měly od r. 1785 název *Schönfeldské císařsko-královské pražské noviny*. Jazyk novin se zprvu neodlišoval od dobové spisovné češtiny nižšího stylu, v jejich slovní zásobě byly časté germanismy, podobně jako v pražské mluvené češtině. Až v novinách Kozuryho se objevila snaha o stylový vzestup. Jejím projevem byly puristické jevy: občasné užívání neologismů a kalků podle Rosova vzoru a neologismů Pohlových a ožívování slov ze staročeské slovní zásoby.

Žánry nižšího stylu získaly v psaném jazyce převahu. Jejich společným znakem byly některé obecně rozšířené hláskoslovné a morfologické rysy: diftongizace *ú > ou* v násloví, unifikační tendence v pl. deklinaci substantiv, integrační tendence v konjugaci, složená deklinace posesivních adjektiv apod.

Vývoj **vokalismus** spisovného jazyka byl ukončen již v předchozí epoše, zčásti do něj pronikalo úžení *é > í*. Výsledky vývoje **morfologického** pronikaly do psaných textů nesoustavně. Došlo k završení akuz.-nom. u neživotných maskulin v pl. (*potoci > potoky*). Dovršilo se tedy rozdělení maskulin životných a neživotných. Zánik povědomí gramatického rodu v pl. vedl k unifikaci některých pl. koncovek: novotvar instrumentálu pl. *zubami* se přetváří a přejímá koncovku zaniklého duálu feminin *zubama*, podle toho pak analogií *ženama* a *městama*. Do deklinace posesivních adjektiv typu *otcův*, *matčín* pronikají tvary deklinace adjektivní. V 3. osobě pl. u typů *sázeti*, *trpěti* a *prositi* dochází k unifikaci koncovek: *sázejí*, *trpějí*, *prosejí*. Pokračuje rozvoj opisného pasiva: prézens se často vyjadřuje spojením přítomných tvarů slovesa *býti* s příčestím trpným. V **syntaxi** dochází k ústupu přechodníků, konstituovaly se spojky *jakmile*, *anobrž*, *nébrž*, vylučovací *bud'-bud'* nahradila dvojice *bud'-nebo*, ustupuje genitiv záporový a proniká onikání. V oblasti syntaxe postupoval přirozený vývoj jen omezeně ve frekventovaných žánrech, jako byly homilie. V oblasti **slovotvorby** dochází k vrcholu užívání substantiv verbálních. Rozvíjejí se typy s variantami sufixu *-ka*: *-čka* (*zívačka*), *-vka* (*běhavka*), *-tka* (*pitka*). Konstituují se základy slovtvorné kategorie názvů jazyků odvozených sufixem *-ina* (*čeština*, *řečtina*). **Slovní zásoba** se doplňovala jen omezeně. Lexikální purismus měl jen malý dosah. Do úzu se neologismy dostávaly jen zřídka. **Grafika** tisků barokní doby přináší interpunkční znaménko středník, které slouží k zpřehlednění složitého souvětí. Udržuje se grafická soustava zděděná z předchozí epochy, psané texty nadále užívají pravopisu bratrského. **Bratrský pravopis** je v podstatě diakritický, s několika prvky soustavy spězkové.

Hlavním počinem byl překlad Bible kralické českými bratry – pravopis se stal vzorem pro tisk. Původní tečka nad konsonantem se změnila v háček. Samohlásková kvantita se označovala čárkou. Jen *ú* vzniklé se stč. *ó* se označovalo kroužkem *ů* a dlouhé *í* se označovalo grafémem *j*. Konsonant *j* se psal jako *g* nebo *y*, konsonant *g* se psal s diakritickým znaménkem *ğ*. Hláška *š* se uprostřed slova psala spřežkou *ſſ*. Diftong *ou* se psal *au*. Grafému *ě* se začalo užívat dnešním způsobem. Po *s*, *z*, *c*, *š*, *ž*, *č* se psalo *y*, stejně tak ve spojení *i*. Graficky se rozlišovalo dvojí *l*, v barokních tiscích se však již nerozlišuje.

Teoretická pozornost věnovaná češtině byla značná, vzniklo několik gramatik a dva slovníky. Zejména jezuité začali psát gramatiky češtiny, aby mohli lépe přesvědčovat k víře. O zájmu o jazyk svědčí opakovaná vydání některých gramatik.

Barokní gramatiky²⁴

K jezuitským pracím mluvnickým patří dílo Jana Drachovského *Grammatica Boëmica in quinque libros divisa* (1660), česká gramatika rozdělená do pěti knih. Byla určena jezuitským školám, vystihuje dobový stav jazyka mluveného i psaného. Uvádí deklinační i konjugační alternativy, přitom hovorovou často na prvním místě. Byla vydána 16 let po autorově smrti M. V. Šteyerem v Olomouci.

Jiří Konstanc je autorem známé gramatiky *Lima linguae Boëmicæ*, to jest: *Brus jazyka českého neb spis o poopravení a naostření řeči české* (1667). Kniha je psaná česko-latinsky, za jazykovou normu autor považoval češtinu Veleslavínových tisků a češtinu Bible kralické, obsahovala mj. podrobné poučení o samohláskové kvantitě.

Šteyerův *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* byl vydaný třikrát (1668, 1730, 1781). Gramatika je známější pod názvem *Žáček*, byla psána formou dialogu mezi mistrem a žákem, byla ve své době velice populární. Přináší poučení o praktických otázkách jazykové správnosti, především pravopisu, *i/y* se psalo podle výslovnosti. Základem normy zde představované je úzus Kralické bible.

Dále Rosova *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae* (1672), latinsky psaná česká gramatika (příklady jsou uváděny v češtině), má čtyři části. Je stěžejní dobovou gramatikou, která byla oproštěna od schémat gramatik latinských. Věnovala pozornost jevům specificky českým, jako je slovesný vid. Projevuje se zde Rosova láska k češtině, snažil se ji očistit od německých výrazů, vytváří řadu neologismů:

---

²⁴ Informace o barokních gramatikách mi poskytla kromě zmiňovaného Encyklopedického slovníku češtiny také publikace Vašica, J.: *České literární baroko*. Praha, Atlantis 1995, s. 177–178.

jídatelna, mladota, usmívka, příslovce, spojka, dvojhláska. Oddíl o prozódii je prosycen množstvím puristicky pojatých odborných termínů vytvořených v nesouladu s objektivními slovotvornými zákonitostmi. To mu později vytýkali obrozenci. Barokní purismus byl obranným reflexem na pocit ohrožení češtiny. Gramatika byla v 90. letech 19. století přeložena Jiřím Marvanem do angličtiny.

Latinsky psaná je také Doležalova *Grammatica Slavico-Bohemica* (1764). Zachovává základní schéma gramatiky Rosovy, zpracovává je však samostatně. Poprvé rozděluje slovesa do šesti tříd podle infinitivního kmene. Od Rosy přejímá většinu terminologických neologismů z oblasti prozodie a rozmnožuje je o další. Gramatika doplněna o sbírku rčení, přísloví a frází.

Mezi jezuitské autory bývá počítán též Václav Jandit. Václav Jandit však jezuita nebyl, působil jako instruktor českého jazyka při knížecím dvoře Gastonově. Sestavil dílo *Grammatica linguae Boëmicae, ...*, v kterém se hlásí k jezuitské tradici mluvnické, hlavně ke Konstancovi. Jeho gramatika byla vydaná šestkrát (1704, 1705, 1715, 1732, 1739, 1753).

Jan Václav Pohl je autorem díla *Grammatica linguae Bohemicae oder die böhmische Sprachkunst* (1756), pojednává o pravopisu, morfologii, syntaxi a o samohláskové kvantitě. Je doplněna věcně řazeným slovníčkem nasyceným puristickými neologismy a souborem dialogů na různá témata.

Jezuité vydávali též stručné příručky s titulem *Prima principia linguae Bohemicae*.

„Také jezuitští teoretikové byli v mluvnici víc tradicionalisté, než by se čekalo. Nejen že nezamlčovali zásluhy bratrských spisovatelů, nýbrž přímo na ně navazovali. ... Jezuité si uchovali jistou svobodu oběma směry: ani neustrnuli ve své praxi na pravidlech veleslavínštiny, ani se nedali bludnými cestami Rosova neoterisování. Právě tím, že byli v ustavičném styku s lidem, jsou nuceni zkoušet významovou nosnost mluveného slova i jeho zvukový účín na vnímavosti svého posluchačstva, vypěstili si zdravý smysl jazykový, který jim pak byl bezpečným vodítkem i při literární práci.“²⁵

Podle Černého „v tomto období jsou patrné dvě tendence: *purismus* jakožto důsledek úsilí o původní čistotu a *neoterismus* jakožto důsledek koncepce o tvůrčí povaze mluvy. Vizme naše barokní jazykové pěstitele v této dvojí perspektivě.

---

²⁵ Vašica, J.: České literární baroko. Praha, Atlantis 1995, s. 180.

Od Šteyerova Žáčka k Drachovskému od Prachovského ke Konstancovi, od Konstace k Rosovi, od Rosy k Vusínovi, především jeden jediný souvislý proud snah purizovat návratem k vzornému staršímu úzu, představovanému normou českých bratří.²⁶

Barokní slovníky

Václav Jan Rosa sestavil čtyřsvazkový česko-latinsko-německý slovník *Thesaurus českého jazyka*. Komenského projekt Thesauru českého jazyka nebyl uskutečněn. Materiál, který sbíral 40 let, shořel při požáru v Lešně v roce 1656. Až na sbírku přísloví bylo zničeno téměř vše. Zbylou část použil V. J. Rosa pro svůj slovník stejného názvu. Rosův slovník nebyl vytištěn, zachoval se jen v neúplném rukopise. Byl řazen abecedně, formou etymologických hnízd. Materiál načerpal z živé mluvy. Shrnuje doklady z doby staré, je však poznamenán Rosovým neologizováním. Ze slovníku hojně citoval Josef Jungmann.

Méně známý Kašpar Vusín je autorem tříjazyčného slovníku *Dictionarium von dreien Sprachen, deutsch, lateinisch und böhmisch* (1700). Slovník má dvě části: německo-latinsko-českou a česko-latinsko-německou. Přes nevelký rozsah podává poměrně spolehlivý průřez dobovou slovní zásobou. Nevyhýbá se slovům cizího původu a neologismy uvádí jen jako potřebné kalky slov německých v německo-české části.

»Nabízí-li se nám název „barokní čeština“ (...) musíme poznamenat, že naprosto neběží o časový průběh v sobě jednotlivý a celistvý, nýbrž naopak i ze stanoviska jazykového vývoje velmi rozrůzněný; v první barokní generaci přece v našem písemnictví jazyková norma bratrská trvá a převládá, a také celá naše druhá barokní generace tuto normu nadále uznává a vychvaluje, ba svoje puristické snahy staví výslovně ve znamení vzornosti normy bratrské.«²⁷

Podle Černého²⁸ ta pověstná pokleslost barokní spisovné češtiny neznámá nic víc nežli pohyb k úzu lidovému. Barokní psaná čeština jen odrážela přirozený vývoj jazyka. Měřítka spisovnosti však byla jiná než později v 19. a 20. století. Protože se barokní čeština vzdálila jazykové normě Bible kralické v hláskosloví, tvarosloví i skladbě, Dobrovský tento jazyk a veškerou jeho iregularitu přísně odsoudil a učinil mu

²⁶ Černý, V.: Až do předsíně nebes. Praha, Mladá fronta 1996, s. 361.

²⁷ Tamtéž, s. 365.

²⁸ Tamtéž, s. 331.

konec zavedením nové normy, která vycházela z normy veleslavínsko-bratrské. I proto je dnešní spisovná čeština značně vzdálená hovorové řeči.

Jazyku barokní češtiny nebyla dlouho věnována dostatečná pozornost. „Zájem o barokní období byl tlumen nepříznivými historickými událostmi, a pokud mu byla věnována pozornost, byly to jiné obory než jazykověda, které byly v centru pozornosti, především architektura, hudba a výtvarné umění. Sporadicky se projevil zájem o literaturu, nejméně o jazyk. Teprve v krátkém období první republiky se objevily serióznější studie zaměřené na periodizaci baroka, na jeho literární odkaz a představitele, byly připraveny edice některých děl.“²⁹ Změnu pohledu na baroko přinesla 30. léta. V roce 1938 byla v Praze uspořádaná barokní výstava, která byla orientovaná spíše na umění výtvarné. Její součástí byly také koncerty a inscenace barokních her. Ve 40. a 50. letech bylo bádání pozastaveno a „výklad dějin literatury 17. a 18. století se vrátil k hodnocením z počátku století, k charakteristikám celého období jako úpadkového.“³⁰ K rehabilitaci barokní kultury dochází až se změnou politické situace, bylo opět umožněno intenzivně se věnovat tomuto období a publikovat. Vycházely různé edice a výběry z děl barokní literatury. K soustavnému výzkumu a zpracování literárních dějin a hlavně jazyka dochází až v devadesátých letech 20. století a ve století 21.

---

²⁹ www.ff.jcu.cz/structure/departments/ub/grant-03.php [cit. 2009-04-03].

³⁰ Sládek, M. (ed.): Malý jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy. Praha, H&H 1995, s. 7.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

5. Tisk kázání

V této kapitole vycházím z práce Marie Janečkové³¹. Dvacetistránkové kázání je tištěno vcelku dobře, obsahuje jen nepatrné množství chyb (vynechaná písmena apod.). Převládá užití fraktury, pouze latinské citáty jsou psány latinkou.

5.1 Psaní velkých písmen

Uplatňují se velká i malá písmena. Velká písmena stojí vždy na začátku věty, málokdy se vyskytují po střednících. Uvnitř věty se objevují velká písmena u většiny substantiv. Je tomu tak zcela pravidelně u vlastních jmen osob a míst a od nich tvořených jmen přídavných. Slova *Bůh*, *Boží*, *Ježíš* se píše vždy s velkým písmenem a často se tato slova objevují i s několika velkými počátečními písmeny: *BOha* i *BOHA*, *BOží*, *JEžíš*. S velkými počátečními písmeny se píše zcela pravidelně substantiva označující **osoby** (*Bojovník*, *Člověk*, *Dcera*, *Dítě*, *Hrdína*, *Kazatel*, *Kněz*, *Král*, *Mistr*, *Mudrc*, *Muž*, *Nepřítel*, *Novokřtěňátka*, *Ochrance*, *Orodovník*, *Poslouchač*, *Prorok*, *Rek*, *Rodiče*, *Syn*, *Voják*, *Vůdce*, *Vykladatel*, *Žena*³²); substantiva označující **místa** (*Hory*, *Hrob*, *Chrám*, *Kazatedlnice*, *Kolej*, *Kostel*, *Krajina*, *Království*, *Kůr*, *Město*, *Oltář*, *Oudolí*, *Palác*, *Pevnost*, *Ponebí*, *Poušť*, *Příbytek*, *Svět*, *Trůn*); dále názvy **církevních organizací, bohoslužeb, náboženské termíny** (*Cirkev*, *Cirkev Svatá Katolická*, *Duch Svatý*, *Dům Páně*, *Mše Svatá*, *Písmo Svaté*, *Řád Cistercienský*, *Sekta*, *Služba Svatá*, *Svatá Spověď*).

5.2 Tiskařská podoba jednotlivých fonémů

Foném *s* se na začátku věty a v případě velkých písmen uvnitř věty tiskne jako velké točené *S*; uvnitř slova se tiskne jako dlouhé *ſ* (*liſt*, *mladoſt*, *ſrdce*); na konci slova je to malé točené *s*. Malé točené *s* se tiskne i jako předložka (*s celého srdce*).

---

³¹ Janečková, M.: Jazyk Tannerovy legendy o páteru Albrechtovi Chanovském. SČeH, 33, 2003, č. 69–70, s. 150–195.

³² Příklady uvádím v nominativu, poněvadž zde nezáleží na konkrétním tvaru jména.

Foném *š* se jako velké písmeno tiskne pomocí dvou grafémů: velké točené *S* a dlouhé *ſ* (*S[alomoun]*); malé *š* se tiskne jako *ſſ* (*du[ſſe, moudřej[ſſ]í, sku[ſſ]enost, v[ſſ]ak, v[ſſ]etečnost*); na konci slova jako *ſs* (*bude[ſs, ná[ſs, rozko[ſs, Tomá[ſs, vej[ſs]*). Minimálně se vyskytuje *s* s dvěma tečkami *ss*, objevuje se v sousedství sykavek a polosykavek (*vy[ss]ſſích*).

Foném *c* má pravidelný způsob tisku. Vyskytují se některé tradiční formy: *předce, čtyrydcet, ovotce, vzáctný*.

Foném *č* se ve funkci velkého písmena tiskne jako *Cž* (*Cžeský, Cžlůvek, Cžasto, Cžili*).

Foném *r* má pravidelný způsob tisku a i v přejatých slovech po něm následuje *y* (*Krystus, Gabryel, patryachra, Zacharyáš*).

Foném *ř* se ve funkci velkého písmena tiskne jako *Rž* (*Ržehoř, Ržeka, Ržím, Ržíše*).

Foném *t'* má před *a* formu *ti* (*křestian, štiasně*).

Grafém *d* se nachází v pobočné slabice *-dl-* u některých adjektiv (*necitedlný, nepohnutedlný, smrtedlný, spasitedlný, viditedlný*); a substantiv (*kazatedlnice, mučedlník, prozřetedlnost, spovědlník, učedlník, vražedlník*).

Grafémy *d, t, n* se spojují s *y* v počestěných výrazech přejatých (*Hanybal, polityka, poetický*).

Grafém *g* představuje foném *j* (*angel, gedno, gest, koleg, negináče, odegmuti*). Foném *g* představuje pouze tehdy, je-li nad ním tečka.

Grafém *y* také představuje foném *j* a to většinou v předponě (*neyjasnější, neyužitečnější, neypřednější, veymluvnost*); méně uprostřed slova (*leytka, deyz*). Objevuje se také při tisku spojky *y* (*dnem y noci*).

Grafém *i* se podílí na odchylkách v tisku slov s retnicí (*dobivající, običejný*).³³

Grafém *j* představuje foném *í* (*bojovnj, kázanj, Pjsmo, pokánj, poslouchačj, prvnj, přjčina, přjklad, strjbro*).

Grafém *v* vyjadřuje samohlásku *u* (*v Římanůw*).

Grafém *w* označuje hlásku *v* (*wojenský wůdce, we všem, warta, žiwot*).

Zřídka se objevují **grafémy zdvojené**. Zdvojují se následující souhlásky: grafém *ff* (*harffa, rošaffní, Buceffalus, přitreffit se*), grafém *ll* (*kollej*), grafém *nn* (*Johanna, z poručení tyrannského krále, nevinně*).

---

³³ Pravopisnými odchylkami se budu podrobněji zabývat ve své diplomové práci.

5.3 Hranice slov

Mnoho odchylek má tisk v hranicích slov. Jako dvě slova jsou většinou tištěna **příslovce a příslovečné spřežky**: *bez pochyby, na proti, ne jenom, po dnes, s polu, v ně*; ojediněle i **spojky**: *jestli že, proto že*; **zájmena**: *kdo koliv*, a **částice**: *v skutku*.

Jako jedno slovo se někdy, ne vždy, píše **předložky ve spojení se substantivy**: *den podní, naspůsob, odevšech, posvětě, pocestě, vedne*. Dohromady s předchozím slovem se tiskne **spojka -li**: *prijdeli*; a **podmiňovací částice by**: *bylby, pakliby, pokudžby, staloby se, žeby*.

5.4 Interpunkce

Uplatňují se interpunkční znaménka, která známe ze současné češtiny – čárka, tečka, dvojtečka, středník, otazník, vykřičník. Dále se zde vyskytuje virgule. Funkce interpunkčních znamének se ne vždy shoduje s funkcí současnou. V této části jsem čerpala převážně z díla Pavla Koska³⁴.

5.4.1 Virgule

Text byl určen pro veřejné předčítání, proto se ke členění uvnitř věty nebo souvětí nejčastěji užívá čárka, která má formu virgule (šikmá čára přes celý řádek), a to v intencích pauzového systému. To, že se v některých místech tato interpunkce překrývá s dnešní čárkou, nemusí být náhodné, na některých místech člení samozřejmě i celky syntaktické, tedy jako dnešní čárka: *Netoliko ten jest zmužilý/ a srdnatý bojovník/ kdo při skutečném města nějakého/ neb pevnosti obležení/ proti nepřátelům udatně válčí/ a dobivajícím silně se staví na odpor 1.*

5.4.2 Čárka

Čárka, jak ji známe dnes, se zřídka objevuje v dnešní funkci, a když, tedy nejčastěji před podřadicí spojkou *že, když*: *tuto chválu dává Valerius Maximus, že on tak zmužilý byl rytíř a bojovník 2; nechť již tehdy přestane pošetile učiti Mercurius, Trismegistus, že duše lidské... 8; tak se přirovnává Písma vykladatel Evhtymius, když praví... 12.* Vyskytuje se také před slučovací spojkou *a*, ne však pravidelně: *toto bylo*

---

³⁴ Kosek, P.: Interpunkce Hory Olivetské Matěje Tannera. Listy filologické, 125, 2002, č. 1–2, s. 120–138.

obzvláštní privilegium, a nadání Šalamounovo 8; Tullius, a Demosthenes 8. Nejčastěji odděluje latinský text od českého: mohu já slušněji řícti že tam puer centum Annorum vixit, živé bylo dítě sto leté 6; pochopiti nemůže Viam Viri in Adolescentia, cestu muže v mladosti jeho 7; před očima měl ono napomenutí moudrého Šalomouna Noli fieri Judex, nisi valeas irrum pete iniquitates, né forte extimescas faciem potentis, nebývej soudcem leč bys moci mohl rušiti nepravosti 17.

5.4.3 Tečka

Tečka se v textu vyskytuje méně často než v současné češtině, patří mezi znaménka nejvyšší roviny. Vždy po ní následuje velké písmeno. Odděluje celky uzavřené syntakticky a významově, tedy věty nebo souvětí: *Slyšel jsem tajemství které nelze člověku vypravit.* 18. Většinou však odděluje velice rozsáhlé souvětí: *Sliš žalostné upění/ bolestný pláč/ a litostivé nařikání jejích/ které ačkoliv že nepronikají tvé kamene a ukrutné srdce/ předce však prorážejí samé nebe/ patř/ ani jeho na svatým těle při skutečném do Vltavi uvržení násilně učiněné rány krvavými teměř slzamy svými obmívají/ obývají tvář líbají apoštolské nohy/ a štědré otcovské ruce/ kterými/ ačkoliv že on víceji sice nemůže vládnouti/ předce však ještě k ním má vytažené/ a otevřené.* 19. Uplatňuje se i za zkratkami: *s. Tomáš, s. Jan Nepomucký, s. Písmo.*

5.4.4 Dvojtečka

Dvojtečka má několik funkcí. Nejčastěji stojí za uvozovací větou (podobně jako v nové češtině), po které následuje citát nebo přímá řeč: *svatý Ambrož/ takto ku předsevzetí mému o něm mluví: Lectus Sanctorum Christus est ...* 9; *slova jsou svatého Řehoře Velikého: Secunda, Adolescentia, vel Juventus ...* 2. Pokud následuje po latinském citátu český překlad, objevuje se někdy dvojtečka i mezi citátem a překladem, většinou se zde však uplatňuje čárka: *Non coronabitur nisi qui legitime certaverit: Nebude korunován/ leč ten/ kdo statečně bude bojovati* 1. Vyskytuje se za ojedinělými zkratkami: *v tomto slavném král: městě* 2; *Jan Nepom: 7.* Rozděluje souvětí celek syntakticky i obsahově, člení souvětí na nižší, obsahově dílčí úseky: *tak zachoval se v kázáních svých rozmnožitel církve Kristové svatý Jan Nepomucký/ v den v který usty svými Apoštolskými cirkev ze všelikých věřících rozličného stavu shromážděnou/ jako námluvčí/ Kristu miláčkovi namlouval: viděl on/ že církevní jeho sestry bratří/ a poslou- chačí jsou snad v tipu svém podobní sprostné a tlusté zdi* 13; *jsem sice oumyslu jej dnes chváliti; však ale poněkud překážku v tom mně činějí slova*

Kristová: Kristus/ když bedlivým svým na světě rytířům/ a bojovníkům vítězoslavnou korunu dáti připovídá: ty samé toliko za obzvláště blahoslavené pokládá 2.

5.4.5 Středník

Nejčastěji se v textu uplatňuje středník. Jeho výrazný výskyt je typický právě v kázáních a modlitbách. Kázání mají totiž komplikovanější stavbu než jiné prozaické texty. Stejně jako dvojtečka plní funkci interpunkčního znaménka, které zpřehledňuje vnitřní organizaci souvětí a odděluje relativně samostatné části složitého souvětí: *O moři píše naturalistove/ a samá taky zkušenost učí/ že v něm obzvláštní prohlubně/ a propasti se nacházejí/ tak hluboké/ a téměř bezedne/ v kterých netoliko samé vlny mořské se požírají/ ale i cokoliv těžkého a velikého/ tak v okamžení se potopí že žádnými víceji kotvicemi/ jako sice zboží z moře se vytažují/ nemůže býti vydobyto/ nýbrž ani také nejmenšího znamení ze svrchu viděti není/ z kterého by se poznati mohlo/ že by něco kdy tu bylo utonulo; taková hluboká propast/ a prohlubeň byl svatý Jan Nepomucký/ královny Johanny spovědník/ do kteréhožto srdce/ spověd její tak hluboko zapadla/ že nikoliv/ ani zlatými (to jest ani obětováním darův a bohatství) ani železnými kotvicemi (to jest poutami a mukami) nemohla od krále vydobytá býti. 17. Uplatňuje se v rozsáhlém souvětí celku i vícekrát a člení jej na nižší, především obsahově dílčí úseky: ...; *a poněvadž Václav král netoliko v tyranství/ a ukrutnosti své podobný byl učiněn Theodosiovi římskému císaři; ale i v lenosti a odtud' pocházející prostopášnosti/ a chlípnosti Arcadiovi; pročez on osobu na sebe vzal/ jak svatého Jana Zlatoustého/ tak i také Ambrože/ a jemu tuto jeho zlost/ a nepravost do očí dutklivě a horlivě vytejkal; jako ale vzláště u dvoru ... 17.**

Středník odděluje často (ne však vždy) dva úseky kdy:

- obsah úseku následujícího omezuje platnost obsahu úseku předcházejícího: *... nevědomost jaká koliv/ jakožto veliká nedonalost v Kristu se vynaleznouti nemůže; ale vyznamenává toliko tajemství/ kteréžto v božství tolik jest/ co nevědomost 18; jsem sice oumyslu jej dnes chváliti; však ale poněkud překážku v tom mně činějí slova Kristová ... 2. V tomto případě jde o syntaktickou podobu souvětí odporovacího, odpovídají tomu i spojovací výrazy (*ale, však ale*).*
- obsah úseku následujícího je mimořádnější než obsah úseku přecházejícího, jde o významový poměr stupňovací: *nejenom on neřekl/ že tajemství svaté spovědí nemůže vyraditi; nýbrž/ jakoby ze spovědí nevěděl dokonce nic 18; tajnost spovědnická svatého Jana Nepomuckého/ nejenom byla secretum, pouhá*

tajnost; nýbrž secretum in volutum secreto, tajnost novou zase tajností zakrytá/ a zastřená 18; nejenom/ jak proti vlastním/ tak cizím/ a blízních svých duchovním nepřátelům ustavičně válčil/ a bojoval tak udatně; ale i božských/ ouhlavních/ a ostatních křesťanských ctnostech/ a bohabojným obcování celý čas života svého hned od prvního věku dětinství bděl tak pilně ... 2.

- obsah úseku následujícího vyjadřuje příčinu, následek vyplývající z předcházejícího úseku. Nejčastěji se uplatňuje hypotaktická spojka *pročež*: *vzdycky ovšem před očima měl ono napomenutí moudrého Šalomouna (en) Noli fieri Judex, nisi valeas irrum pete iniquitates, ne forte exrimescas faciem potentis, nebyvej soudcem leč bys moci mohl rušiti nepravosti/ abys snad se neobával tváře mocného; pročež on bezevšeho ohledu/ všeliké nepravosti/ a mrskosti jak krále samého/ tak i dvořenínův jeho svobodně trestal 17.*
- obsah úseku následujícího blíže určuje význam obsahu předcházejícího: *slyšel sem hlas hromu velikého; který když z nejvyšší kazatedlnice Pražské jako s nejvyššího povětrí zahřměl/ také nad skáli tvrdší srdce hříšníkův k jeho hřmotnému/ a jako hromovému hlasu pohnuté/ ne jenom se tráslí/ ale i lítostí pukali 16.*

Dále se středník uplatňuje ve výčtu, jehož základní prvky jsou často doplňovány větami: *bdění lidské na spůsob stráže a varty vojenské/ na čtyry také díli a částky jest rozdělené; první díl a částka stráží a bdění lidského věk nevinného dětinství; druhý: jest věk květoucí mladosti; třetí/ věk dospělý mužský; čtvrtý/ věk zletilý stařecí 2.* Odděluje jednotlivé věty tvořící jakousi větnou řadu: *kdo viděl toliko/ spíšej kdo sám skusil/ ten nechť poví/ aby jiní věřili; on ochraňuje od hamby světské/ hájí od potupy duchovní/ on přispěje v chudobě/ v bohatství brání kleknouti/ a padnouti; on pomáhá v nemocech/ zdravé aby do ních nepadli zachovává; on nesvorné vespolek srovnává/ srovnávající se v svaté svornosti potvrzuje; on bloudící v hříších na cestu spasení přivádí/ pocestě spasení pokračující/ by nikdy nezbloudili řídí/ a milosti svou ochraňuje; a mnohokráté také laskavě tresce/ aby od povinnosti otcovské k lidem/ jako k synum svým ne odstoupil 20.*

Podle Pavla Koska³⁵ byl mezi dvojtečkou středníkem v dobové praxi jistý, i když ne zcela zřetelný rozdíl - dvojtečka představovala hierarchicky vyšší znaménko než středník. Po středníku a dvojtečce často následují velká písmena.

---

³⁵ Kosek, P.: Interpunkce Hory Olivetské Matěje Tannera. Listy filologické, 125, 2002, č. 1–2, s. 129.

5.4.6 Vykřičník a otazník

Ohraničují stejně jako v nové češtině celky uzavřené syntakticky, významově a intonačně: *O jak tehdy vznešená/ a samému Bohu člověku Kristu podobná byla ctnost Janové spovědnické mlčenlivosti!* 18; *kam ale/ a jak vysoko měla žena ta svými velikými křidly létat?* 10. Častěji však bývají kladeny doprostřed věty nebo souvětňného celku, kde mají povahu znaménka nekoncového, signalizujícího zvolací, popř. tázací charakter promluvového úseku. V tomto případě po něm následuje malé písmeno: *Dívna věc! jestli že/ jak jsme vejš z svatého Řehoře slyšeli* 2; *Ejhle muž! východ slunce jméno jeho* 4; *O! žádost právě opovázlivá! to žádal sobě býti vyjeveno/ ó bezbožnost ve světě neslychaná a právě d'ábelská! to pravím/ ach! ustrňte nad tím* 17; *zdaliž zázračný a svatý nebyl v narození svém svatý Jan Nepomucký/ an jako pouhý člověk narodil se dítě a spolu muž veliký? jediný toliko člověk přišel na tento svět hnedky muž dospělý* 4; *byl dříve de terra terrenus, ze země zemský/ nýbrž de Caelo Caelestis, z nebe nebeský/ co divu? by dříve nebeský byl nežli zemský* 6.

5.4.7 Závorky

V textu se vyskytují kulaté závorky. Tato interpunkční znaménka se v textu používají pro rozvedení či vysvětlení myšlenky z hlavní promluvové linie: *spověd její tak hluboko zapadla/ že nikoliv/ ani zlatými (to jest ani obětováním darův a bohatství) ani železnými kotvicemi (to jest poutami a mukami) nemohla od krále vydobytá býti* 17.

5.5 Kvantita samohlásek

Kvantita samohlásek je v tisku dosti složitá. „Jistý počet případů, které nám dnes připadají jako odchylky, je možné připsat na konto nejistoty tiskaře v oblasti psané normy tehdejšího jazyka; tyto doklady však tvoří jen zlomek případů.“³⁶

Pohyb v oblasti kvantity začal koncem 15. století, pozvolna postupoval a nejvíce se projevil právě v 18. století. Tento pohyb byl způsoben zejména vlivem mluveného jazyka.

---

³⁶ Janečková, M.: Jazyk Tannerovy legendy o páteru Albrechtovi Chanovském. SČeH, 33, 2003, č. 69–70, s. 158.

Výrazy převažující nad formami standardními: *cirkev, dědictví, hodína, hrdína, jednání, Jeruzalem, kázání, ochrance, příbytek, rodiče, šedíny, usta, užitek, vtíp, trun, zastání, zvůk, žihadlo; blížní, dívna; dokavád, mímo, ták, poněvádž.*

Kontextové kolísání výrazů: *studnice/studnice, krupěj/krupěj, rytina/rytína, kniha/v kníze, křídla/křídla, mužským/můžským, podivný/podivný, vyprazdnil/vyprázdnil, byvaji/bývá, obvzlaštně/obvzlaštně, nyní/nýní, aniž/aniž.*

Kvantita v koncovkách substantiv:

1.sg.: *živobyti*

2.sg.: *cirkvé, odpočinuti, spovědí*

3.sg.: *ctí, muží, obyčejí, zdí*

4.sg.: *stráží, živobyti*

6.sg.: *na koní, loží, v poledné, stáří*

7.sg.: *horlivosti, chtivosti, litosti, moci, noci, sličnosti, vejmluvnosti*

1.pl: *anjelove, bojovnící, bratří, duchove, křesťane, mistří, muží, naturalistove, poslouchačí, Římane, skutkove, smyslove, učitelove*

2.pl.: *ctnosti*

6.pl.: *v ctnostéch, na nebesich*

Zájmenné tvary s odchylnou kvantitou: *jejích* (pl.), *timto, s nímiž, s ni, pod tim, k vašému, našému, v našich, všichni, jemůžto, jiné.*

Číslovkové tvary s odchylnou kvantitou: *dvanáctéro, jediný, v trojim, druhého, dvoji.*

Slovesné tvary jsou zde velmi početné, odchylek v kvantitě koncovek není však mnoho. Infinitiv: *činíti, proměnití, škodíti, vhodíti, pomstiti, posadít*; ind. prez.: *obracují* (1.os.sg.), *stříli, taji* (3.os.sg.), *provozují, zachovávají, přijímají, poslouchají, otvírají, nacházejí, mají, piji* (3.os.pl.); přič.min.: *zachovával, vzdělaval, narodil se, splodila, jezdil, proměnil, nesklonil, chodili, vysvobodil, soudila, netajil, škodil, činil*; přič.trp.: *milovan, nazvan, vštípěno, vyjevěno*; přech.přít.: *pozorujice, považujice, třpytice.*

I mezi neohebnými výrazy se vyskytuje řada odchylek. Příslowce: *patrnějí, slušnějí, slavnějí, jedíně, ták, v níř, jinám, nikdy, jíž;* předložky: *dlé, mímo*; spojky: *aní, aniž, čilí, dokavád, kděžto, poněvádž.*

6. Hláskosloví

V této kapitole sleduji změny, které pronikaly z mluvené češtiny do češtiny psané. Informace o těchto změnách poskytl *Humanistická čeština* Jaroslava Poráka³⁷.

6.1 Počáteční *o-* a protetické *v-*

Počáteční *o-* mělo ve staré češtině výrazný sklon k přijímání protetických a hiátových hlásek. Protetické *v-* je doloženo již ve 14. století a má největší geografický rozsah, zasáhlo celé Čechy. Protetické *v-* neproniklo plně do spisovného jazyka, např. téměř neproniklo do náboženských tisků. Vyskytovalo se v různých dobách a v různé míře. Jeho výskyt nám podává představu o soudobém spisovném úzu, o vytváření a vývoji spisovné normy. Protetické *v-* se šířilo zejména v 15. století a ustupovalo v 2. polovině 16. století. Pronikání se pak radikálně zastavilo v úzu kralickém. Užívání podob s *o-* se vyskytovalo v tiscích náboženského obsahu. Protože kralická tiskárna tisky jiného obsahu téměř netiskla, nevybočovala tím v tomto ohledu příliš ze soudobého úzu; lišila se jen tím, že měla jen s *o-* i slova z běžného denního života. Od roku 1620 se opět objevuje tendence, která měla oporu v mluveném úzu. Dochází k užívání podob s *v-*, a to i do textů náboženského obsahu.

Je patrné, že autor vycházel z úzu kralického, poněvadž se v textu nachází 102 slov³⁸ začínajících na *o-* nebo na *o-* po předponě a žádné z nich nemá protetické *v-*. Protetické *v-* není u 30 substantiv, většinou jde o abstrakta - názvy dějů, názvy vlastností (*obcování, obětování, obležení, obyčej, obživení, odejmutí, odměna, odpočinuti, odpor, ohlas, ohled, ochotnost, ochrana, okamžení*³⁹); a běžná jména, u většiny z nich se však protetické *v-* neobjevuje ani v dnešním jazyce (*oběti, obloha, obraz, očí, oděv, ohně, ochrance, oltáře, opatrovník, orlice, orodování, orodovník, osoba, otec, ovce, ovotce*). Protetické *v-* nedokládá 17 adjektiv (*obdaření, obležená, obširný, obzvláštní, obyčejná, oddaný, oděný, oltářní, opovážlivá, orličí, ostatní, ostrá, ostrovtípný, ošemetný, otcovské, otevřená, oznámená*). Protetické *v-* nemají ani zájmena, ačkoliv to bývalo typické (*on, ona, ono, ony, oni, onen*); 2 číslovky (*obojí, osm*);

³⁷ Porák, J.: *Humanistická čeština*. Praha, Univerzita Karlova 1983, s. 107 - 157.

³⁸ Statistiku jsem prováděla tak, že např. různé slovesné tvary jednoho slovesa (obrátil, obrátila; otevřel, otvírali) jsem počítala jako jedno slovo.

³⁹ Příklady jmen uvádím v nominativu, nezáleží zde na konkrétním tvaru.

36 sloves (*odolati, odvratiti, opakovati, otvírati, oněměti, osvěcovati, obdařen, odeslán, obohacen, ochráněno, obleženo, opominuje, oznamuje, obsahuje, občerstvuje, odpovídá, obrátí, obmývají, obímají, odvracuji, neodkládají, obklíčili, obveseloval, odebral, odnjal, odpočíval, obnovil, opovrhl, ozdobil, obdržel, odvolal, odstoupil, okrášovala, opravovali, vyobrazovali*); 7 příslovcí (*obširněj, obvzlaštně, omylně, opatrně, opět, opravdu, ostře*); 2 předložky (*o, od*); 1 částice (*ovšem*).

6.2 Diftongizace *ú* > *ou* na začátku slova

Vývoj diftongizace na začátku slova byl poněkud odlišný než vývoj diftongizace uvnitř či na konci slova. Psaní *ou* uvnitř a na konci slova místo staršího *ú* začalo v tiscích převažovat od konce 20. let 16. století, od poloviny 16. století je *ú* už jen ojedinělé. Psaní *ou-* na začátku slova pronikalo později a pomaleji, diftongizace se objevovala asi až kolem 40. let 16. století a v 2. polovině 16. století tyto podoby začaly převládat. Původně se kvantita počátečního *ú-* neznčila a samohláska *u* se na začátku slova psala literou *v-*. Úzus se v 16. století často lišil v jednotlivých tiscích či rukopisech. Například Konstanc ještě dával přednost podobám s *v-*, naproti tomu Šteyer upřednostňoval psaní podle mluveného úzu, tedy podoby s *ou-*. Také Rosa dával přednost podobám s *ou-*.

Náš text pochází z 20. let 18. století, kdy již podoba s *ou-* naprosto převažuje, všechna dlouhá *ú* již podlehla diftongizaci. V textu se vyskytují jen podoby s *ou-*, žádná podoba s *v-*. Objevilo se 7 slov psaných s *ou-*, v 6 případech jde o substantiva: *oučinky, oudolí, oudy, oumysl, oupravy, ouřad*; jednou se diftongizace vyskytla u adjektiva: *ouhlavní*. Diftong se zde tiskne důsledně jako *au*. V tomto případě převládl tlak úzu mluveného. Podoby s *u-* či kolísání mezi *ou-* a *u-* se nevyskytují, pouze podoby s *ou*. K diftongizaci nedochází ve slově *usta*. Zde jde totiž o *u* krácené.

6.3 Diftongizace *y* > *ej*

Diftongizace má první doklady z konce 14. století. V 15. století je dokladů poměrně málo, hojnější jsou až v textech 16. století. Diftongizované *ej* se začalo v hojnější míře v tiskařském úzu šířit od 30. let 16. století a to především v kmeni slov, méně pak v koncovkách adjektiv. Diftongizace se opět skoro nevyskytuje v tiscích

náboženského obsahu a v rukopisech, které byly určeny širší veřejnosti. Čím je však psaný text bližší mluvenému úzu, tím je pak *ej* častější i v koncovkách. Do jisté míry byl tímto českým územ ovlivněn i úzus kralický, ovšem podoby s *ej* jsou přece jen méně časté. Mluvnice 17. století postupně připouští *ej* i do psaného spisovného jazyka a do tiskařského úzu. »Pokud jde o *ej* v kmeni slov, formuloval to zcela jednoznačně Šteyer: „Mnozy podlé Staročeského způsobu p[ř]j[í] točené ý s proužkem, kde nynj obyčegně wysłowugeme ey, Tak p[ř]j[í] hýbám, kywám, wýstupek, [m]ý[ř]l[í]m etc. a tak je[st] ti[ř]t[ě]no w dotčené Biblj. Nic méně poněwadž nynj řjkáme heybám, keywám, wey[ř]tupek, [m]ey[ř]l[í]m etc. gá také tak p[ř]j[í], aby [e] p[ř]j[í]mo neprotiwilo řeči. Ty čiň yak chceš.“ (Žáček: 80-81).⁴⁰ Šteyer preferuje *ej* především v kmeni slova, ale v koncovkách dává předost ý. Konstanc a v některých případech i Rosa považují v koncovkách obě podoby za správné.

V našem textu není počet diftongizovaných podob příliš vysoký, autor opět vycházel ze staršího úzu kralického. *Ej* se vyskytuje:

- a) uprostřed slova. Diftongizace se důsledně realizuje ve všech podobách sloves *hejbati, mejliti se, prejšiti, smejšleti, vytejkati*; nevyskytuje se ve slovesu *býti*. Dále ve slovech *vytejkání, vejš* (ale ne ve slově *povýšená*), *lejtka, před Tejnem*. „Vlastní jména zpravidla vstupovala do spisovného úzu v té podobě, v jaké žila v místním prostředí.“⁴¹
- b) v předponě: *vejmluvnost, vejtach, vejmluvný, vejnosedé*.
- c) uprostřed slova po sykavce: *zejskati*, zde diftongizaci podléhá *í* měkké.

V koncovkách se *ej* nevyskytuje vůbec. Porák⁴² uvádí, že od konce 16. století *ej* v koncovkách poněkud ustoupilo, zřejmě pod vlivem kralického úzu.

6.4 Úžení *é > í*

Nejstarší doklady se uvádí už ze 14. století. Jde však o změny řídké, úženého *í* přibývá nejvíce v 16. století. Po *ř, š, ž, č, l* se místo původního *é* psalo někdy *ie*. Názory na to, zda šlo o jev grafický či i fonetický nejsou jednotné. Každopádně monoftongizace proběhla v obou případech (*é > í, é > ie > î*). Tato změna zasáhla poměrně rozsáhlou

⁴⁰ Porák, J.: Humanistická čeština. Praha, Univerzita Karlova 1983, s. 143.

⁴¹ Tamtéž, s. 141.

⁴² Tamtéž, s. 142.

geografickou část našeho území, nářečí česká, středomoravská, východomoravská, lašská.

V textu dochází k úženi:

- a) uprostřed slova, pouze v jediném případě: *od plínek*.
- b) v koncovkách adjektiv
  - u maskulin a neuter lokálu sg.: *při dvoře královským*, poměr koncovek nezúžených a zúžených je 25:38.
  - u maskulin a neuter genitivu sg.: *z praku pastýřskýho*, poměr koncovek nezúžených a zúžených je 158:8.
  - u feminin genitivu sg.: *v chrámu Páně Zelený Hory*, poměr koncovek nezúžených a zúžených je 65:1. Toto je jediný doklad úženi.
- c) v koncovkách zájmen, která mají adjektivní skloňování tvrdé
  - u maskulin a neuter dativu sg.: *žádnýmu nevyjevil*, poměr koncovek nezúžených a zúžených je 14:1.
  - u maskulin a neuter lokálu sg.: *bojovník/ o kterým*, poměr koncovek nezúžených a zúžených je 12:6.
- d) v koncovkách číslovek, které mají adjektivní skloňování tvrdé
  - u maskulin a neuter lokálu sg.: *v bdění a věku druhým*, poměr koncovek nezúžených a zúžených je 8:3.

V některých případech je výskyt zúžených koncovek opravdu ojedinělý (např. u feminin) a možná jej lze přičíst pouze autorově nepozornosti.

7. Morfologie⁴³

7.1 Podstatná jména (substantiva)

Maskulina

Sledovala jsem realizaci koncovek v nominativu pl. u životných jmen. Častá je koncovka *-i*: *mistři, služebníci*; někdy dochází k dloužení samohlásky v koncovce: *muží, poslouchací*. Možné je kolísání: *bojovnící* i *bojovníci*. U substantiva *bratří* je koncovka *-í* náležitá, vznikla monoftongizací z diftongu *-ie*. Dále se uplatňuje koncovka *-é*: *křesťané*, či krácená podoba této koncovky *-e*: *anjelē, Římanē*. Původně u-kmenová koncovka *-ové* je doložena i v původní krátké podobě *-ove* a vyskytuje se jak u životných, tak u neživotných jmen, užívá se bez rozlišení životnosti. Životná maskulina: *duchové, cherubínové, naturalistové, předkové, rodičové, serafínové, učitelové, veršovcové*; neživotná maskulina: *hříchové, letopisové, pokladové, řádové, skutkové, smyslove*.

V genitivu pl. se pravidelně vyskytuje starší podoba koncovky *-ův*, ke krácení samohlásky v tomto případě nedochází. Koncovka je užita bez rozlišení životnosti. Mají ji všechna maskulina životná: *anjelův, dvořenínův, hřišníkův, hvězdářův, kazatelův, koníčkův, králův, mučedlníkův, mužův, pánův, rodičův, rytířův, Římanův, serafínův, sirotkův, vykladatelův*. Maskulina neživotná: *bludův, časův, darův, dílův, duchodův, hříchův, jazykův, klíčův, koflíkův, lesův, oblakův, obrazův, zázrakův, žlabův*. Jde o koncovku archaickou, autor tedy vycházel ze staršího úzu, možná opět z Kralické bible. Novější podoba s *-ů se* neobjevuje.

V lokálu pl. se uplatňují tradiční koncovky, o-kmenové *-ích*: *apoštolích, hřiších, kazatelích, skutcích*; stejně tak původně u-kmenová koncovka *-ech*: *oudech, prsech* (povšimněme si, že v tomto tvaru není duálová koncovka, tvar totiž může být utvořen od substantiva *prs*). Objevuje se i několik případů, které prozrazují pronikání ženské plurálové koncovky *-ách*: *o náměstkách, ve snách*.

Instrumentální plurálové koncovky jsou tradiční: *anjeli, duchy, jazyky, kanovníky, lvi, nepřáteli, příběhy, serafíny, skutky, sny, zázraky*. Jiné koncovky do textu nepronikají.

---

⁴³ V této kapitole vycházím především z publikací: Příruční mluvnice češtiny. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1995; Čechová, M.: Čeština – řeč a jazyk. Praha, ISV 2000; Havránek B. – Jedlička A.: Stručná mluvnice česká. Praha, Fortuna 2000.

Neutra

Tvary neuter jsou tvořeny celkem pravidelně. V lokálu pl. se uplatňuje koncovka *-ích*: *na nebesích, po vítězstvích*; a také původně u-kmenová koncovka *-ech*: *v létech, v městech, v ustech*.

Instrumentál pl. je tvořen pravidelně tradičními koncovkami: *těly, slovy, světly*. Zřídka se objevila progresivní forma na *-ami*: *křídly, poutami, světly*. Koncovky duálové *-ma, -ama, -ema* se v plurálových tvarech nevyskytují vůbec, což je důkazem toho, že vliv mluveného jazyka byl v tomto případě minimální.

Feminina

V některých pádových koncovkách nastává dloužení samohlásky v koncovce, např. v lokálu sg.: *po zemi*. V instrumentálu pl. dochází ke krácení, a to zejména u substantiv s deklinací podle vzoru *kost*: *horlivosti, choti, chtivosti, ochotnosti, rozličnomluvnosti, rozvážlivosti, řeči*. Ke krácení dochází i v genitivu pl. substantiv těžce deklinace: *cnosti*.

Odlišná deklinace je u slova *mysl* (*bez mysle*). Na odlišnou deklinaci než dnes ukazuje také dativ plurálu *rozkošem*. Tehdy šlo ovšem o tvar náležitý. Slovo *rozkoš* se skloňovalo podle vzoru *kost*. Dnes jej skloňujeme podle vzoru *píseň*.

Objevují se adaptované přejímky (*polityka*).

Co se týče duálových tvarů, objevily se u názvů párových orgánů v genitivu: *nohou*, ale tvar *rukouch* naznačuje, že zde jako v mluvené řeči analogicky podle adjektivní deklinace proniklo plurálové koncové *-ch*. Další podobný tvar *v rukouch* nacházíme v lokálu.

V instrumentálu jsou duálové koncovky nahrazené již koncovkami plurálovými: *nohami, rukami*. Koncovky dokládají ústup duálových tvarů.

7.2 Přídavná jména (adjektiva)

Přibližně ze 78% převažují adjektiva, která mají adjektivní skloňování tvrdé. U adjektiv posesivních převládá také deklinace složená podle vzoru *mladý* přibližně z 91%: *rána boku Kristového, s choti Šalamounovou, skrze Janovou horlivost*; méně často se objevuje deklinace jmenná, pouze z 9%: *kniha Janova, Kristovo bojovníci*.

U adjektiv deklinace složené tvrdé často dochází k úženi v koncovce u maskulin a neuter lokálu sg. (-ým). Méně často se vyskytují koncovky -ýho a -ýmu v genitivu a dativu sg. U feminin v genitivu sg. je ojedinělá koncovka -ý.⁴⁴

Jmenné tvary adjektiv se stejně jako v současné češtině vyskytují minimálně pouze u adjektiv tvrdých. Většinou jsou součástí přísudku jmenného se sponou, nebo tvoří doplněk: *dobře jemu bylo známo* 11; *nesice již na světě živ jest starý/ nýbrž v nebi živ jest věčný* 4. V minulosti málo užívané tvary pro střední rod se staly zvláštním druhem příslovcí.⁴⁵

Pravidelně jsou tvořeny tvary adjektiv v instrumentálu pl.: *měděnými a železnými sloupy, rychlými střelami, velikými křídly*. Koncovky -íma, -ýma se nevyskytují.

V nominativu pl. se výjimečně projevují unifikační tendence ke stírání rodových rozdílů. Většinou se však rod rozlišuje: *samí svatí anjele, mnozí vlažní křesťané, chudé a chatrné sedlské chalupy, světla nebeská*. U neuter pl. se zřídka vyskytne koncovka -é: *zbořené města pražské, křídla veliké*.

Pravidelně je tvořen komparativ i superlativ adjektiv. Komparativ: *hojnější, tvrdší, větší, znamenitější*; superlativ: *nejjasnější, nejsvětější, nejmoudřejší*. Zřídka v komparativu nedochází ke zvojení konsonantu (vyšší).

Adjektiva složená, v jejichž struktuře jsou zastoupeny dva slovotvorné základy, se většinou píší se spojovníkem: *krvo-žíznivý tyran* 19; *mravo-počestná pobožnost* 6; *víra samo-spasitedlná* 7; *svato-krádežní slovo* 18; *vítězo-slavná koruna* 2.

Velmi častý je výskyt deverbativ⁴⁶, která jsou tvořena z přechodníku přítomného: *dobívající, klesající, pomíjející*; z přičestí minulého: *dokonalý, dospělý, zatvrzelý*; a z přičestí trpného: *vytažený, zavřený, zajatý*. I v současné češtině je užití dějových adjektiv velmi časté a jejich frekvence stále stoupá. Dějová adjektiva zde slouží ke zvýšení dynamičnosti textu.

---

⁴⁴ Poměr koncovek zúžených a nezúžených viz kap. 6.

⁴⁵ Příruční mluvnice češtiny. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1995, s. 282.

⁴⁶ Příklady uvádím v nominativu sg. maskulin bez ohledu na to, v jakém tvaru se vyskytují v textu.

7.3 Zájmena (pronomina)

Zájmena osobní (personalia)

V textu jsou tato zájmena osobní: *já, ty, on, ona, ono, my, vy, oni*. Většina tvarů je užitá pravidelně. V akuzativu sg. zájmena *on* je jediný tvar *jej*: *ten by jej dokonale nemiloval* 3; *jsem sice oumyslu jej dnes chváliti* 2. Po předložkách jsou pravidelné tvary *s ň-*: *z něho, k němu, na něm, o něm, před nim, s ním; s ni, na ní; k ním, po nich*. V některých tvarech se krátí (*před nim, s ni*), v jiných naopak dluží (*k ním, po nich*). Výjimkou je užití delších tvarů v nedůrazné pozici: *v pravdě se jemu přivlastniti mohou slova svatého Petra* 9; *řekl jemu* 8; *dobře jemu bylo známo* 11; *proměnila se jemu netoliko v vodu* 17. V dativu zájmena *já* se užívá tradiční formy *mně*: *překážku v tom mně činí slova Kristová* 2; *rozveselil jsem se v tom/ co jest mně pověděno* 5.

Velmi frekventované jsou tvary zvrtného osobního zájmena. V dnešním jazyce bychom v některých případech použili jiný jejich tvar nebo bychom je nepoužili vůbec. Delší tvary zájmena bývají užitý i v nedůrazné pozici. Uvedu několik příkladů: *velikou sobě zejskal vážnost; ten by svou láskou sobě nezasloužil odměnu věčnou* 3; *že tehdy Kristus sám jako sme slyšeli/ tak velice sobě váží* 3; *naučení dostanou/ kterak v celém životě a věku svém jeho sobě zvoliti mají* 4; *to žádal sobě býti vyjeveno* 17. Zvrtné zájmeno *se* má někdy tvar *s j-*, v tomto případě jde o hyperkorektnost: *jako ale má se čas ranní a noční k vartě/ a stráží vojenské/ tak jse má věk první dětinský/ a poslední stařecí k životu lidskému; a poznal sám pohanský veršovec Vigilius, že bdíti a cvičiti jse v ctnostech ...* 2.

Zájmena přivlastňovací (posesiva)

V textu se vyskytují tato zájmena přivlastňovací: *můj, tvá, tvé, jeho, její, náš, vaše, jejich*. Užívá se spíše tvarů stažených: *vejmluvnost má* 16; *aby ... začátek vzalo kázání mé* 4; *sláva tvá* 12; *v prvním věku své dětinské nevinnosti* 3; *darebné jest tvé kázání* 15. Dnes jsou tyto stažené tvary často stylově vyšší než tvary delší.⁴⁷ Častý je výskyt zvrtného přivlastňovacího zájmena: *u pramene svého ještě maličkého dětinství zázraky svými a neobyčejnými příběhy řeku velikou vejmluvnosti kazatelům ponavrhuje* 4; *od bohabojných rodičův svých* 5.

⁴⁷ Příruční mluvnice češtiny. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1995, s. 292.

Zájmena ukazovací (demonstrativa)

Vyskytují se tato zájmena: *ten, ta, to, ti, ty, tento, toto, tyto, onen, oné, takový, taková, takové, sám*. Zájmeno *sám* plní zdůrazňovací a vytýkáci funkce⁴⁸: *poznal sám pohanský veršovec Vigilius 2; svědčí samo Písmo svaté 3; ano i samé dědictví nebeské/ na spůsob nerozumného dítěte dal za jediné jablko 4*. Dále zájmeno *sám* vyjadřuje mnohost: *jeho mysl po samých toliko vojnách/ a vítězstvích toužila 2; svolal k službě své samé hvězdy 5; samé vlny mořské se požírají 17*. Vyskytuje se i ve významu osamocený: *když my slova božního pozorně slyšeti mnohokráte zanedbáváme/ oni sami je s tou největší radostí od kazatelů přijímají 13*.

Zájmena (ne)totožnosti (identifikační)

Významu totožnosti slouží zájmena *ty samé, to samé: to pravím bylo obzvláštní nadání Šalomouna krále; to samé bylo rovně nadání/ a privilegium našeho mladého Šalomouna svatého Jana Nepomuckého 8*. V současném jazyce se tato zájmena vyskytují spíše v hovorovém projevu.⁴⁹ Opačný význam vyjadřují zájmena: *jiný, jiná, jiné, jinší*.

Zájmena tázací (interrogativa)

V textu se vyskytují tázací zájmena *co, jak, kdo*. Doklady: *coby k tomu byl řekl/ jakby se tomu byl divil ... ? 6, (by je součástí kondicionálu)*.

Zájmena vztažná (relativa)

Jde o tato zájmena: *kdo, co, který, která, které, kteří, an, ana*. Bohatě zastoupena jsou zájmena s postfixem *-ž*: *což, jenž, kterýž, kteráž, kterýžto, kteréžto, jehož, jejížto, jemuž, jemužto, jichžto*. Z nepravidelných tvarů uvádím zájmeno *jenž*, které je v textu neskloňné, což bylo v té době obvyklé: *spořádané vojsko se vynalézá/ jenž by nepřátelskému do města v pádu dostatečně mohlo odolati 1; budeť jako dřevo/ které vštípěno jest podle tekutých vod/ jenž ovotce své vydávati bude 5; uznání věcí svatých/ jenž patří ... 7; zaslepuje ... mysl těch/ jenž korunou královskou se trpítice 17; samé vody/ jenž Kristového mučedlníka svaté tělo tak nerádí pohlitili 19*. Pro všechny rody autor užívá tvar pro rod mužský životný sg.

---

⁴⁸ Tamtéž, s. 292.

⁴⁹ Tamtéž, s. 294.

Ve tvarech zájmena *jenž* po předložce je náslovné *j-* vystřídáno *ň-*: *z níhžto*. V následujících případech je náslovné *j-* vystřídáno *ň-*, aniž by zájmeno následovalo po předložce: *všeliká šťastná svítězení jse představovaly/ nímiž on vždycky vícejí a vícejí k srdnatému bojování byl vzbuzován* 2; *všechny věci nímiž na světě/ jako plnomocný pán vládl* 4; *proměnil Mojžíš hůl svou v metlu/ nížto všeliké tresty faraonovi působil* 14. Jak ovšem vidíme z uvedených příkladů, v nepřímých plurálových pádech se toto zájmeno přece skloňuje.

Zájmena neurčitá (indefinita)

Neurčitost nespécifikovanou vyjadřují zájmena: *někdo, nětco, nějaký, ňáký, nějaké*. Stažený tvar *ňáký* proniká z mluveného jazyka. Neurčitost větší míry vyjadřují zájmena: *jakási, kdosi*. Neutrální libovolnost vyjadřují zájmena: *cokoliv, jakákoliv, kdokoliv*.

Uvedu několik příkladů: *onen/ kdo ustavičně pilnou drží stráž a opatrně bdí/ by město neb pevnost nějaká/ nikoli od nepřátel obležená/ a vydobitá býti nemohla* 1; *že by nětco kdy tu bylo utonulo* 17; *dívna věc! a nynějšího času právě neobyčejná/ aby někdo oděný sluncem ...* 10; *podivný sen měl kdosi/ o kterém píše Bayerlink* 9; *cokoliv svážeš/ bude zavázáno/ a cokoliv rozvážeš/ bude rozvázáno* 14; *kdo koliv v mladosti postaven jsa mirnost ve všech skutcích zachovává* 7.

Neurčitost vyjadřuje také číslovka *jeden*: *čtverá tvářnost jednoho* 11.

Zájmena totalizující kvantum, míru (totalizátory)

Zájmena vyjadřující význam úplného množství: *všeliký, všeliké, všechen, všechny, všechno, všichni, všechna, všecek, veškeren, oba, sám*. Zájmeno *všeliký* má většinou význam spíše *různý* než *všechen*: *také i ve snách všeliká šťastná svítězení jse představovali* 2; *cirkev ze všelikých věřících rozličného stavu* 13; *všeliké tajemství jemu byly vyjevené* 18. Užití neurčitého zájmena *všecek* a *všechen* se střídá. Význam úplného množství vyjadřuje také výraz *jedenkaždý*: *řeka veliká z které sobě jedenkaždý dosti vzíti/ a chudobě své přispěti mohl* 16; *slušně řícti o něm mohl jedenkaždý z jeho poslouchačův* 16.

Opačný význam, popření jakéhokoli množství, vyjadřují zájmena *nic, žádný*: *o dnu soudným neví nic* 18. Zájmeno *žádný* se vyskytuje v platnosti dnešního *nikdo*: *žádný před nim tak schopný a horlivý kazatel nebyl slyšán* 13; *nechtěl žádnému vyjeviti* 18; *žádný člověk skrotiti nemůže* 18.

Adjektivní skloňování tvrdé mají zájmena ukazovací: *samej, takový*; vztažná: *ktejý*; neurčitá: *nějaký*; totalizátory: *všeliký, žádný*; a zájmena netotožnosti: *jiný*. V některých tvarech dochází k úženi v koncovce⁵⁰: *bdění první v kterým na světě jako Kristovo bojovníci bdíme 2; slyšel sem tajemství které on sice žádnému nevyjevil 18*.

7.4 Číslovky (numeralia)

Číslovky základní

Uvádím spojení s počítaným předmětem: *dva díly, čtyry stánky (od všech čtyř dílův), pět ran, dvanácti patryarchům, sto jazykův, dítě sto leté, osm set lét, skrze tři sta čtyřiceti let*.

Nepravidelné tvary má číslovka *dva*: *orlice dvouch velikých křídel 9*. Zde jako v mluvené řeči analogicky podle adjektivní deklinace proniklo plurálové koncové *-ch*. V instrumentálu *dvoumi křidly* proniká v číslovce plurálová koncovka (u substantiva proniká koncovka od feminin). Duál se ve tvaru číslovky nerealizuje.

Počet může být udán také jako neurčitý: *málo vody, mnoho let, několik krůpějí, tolik ust*.

Číslovky řadové

V textu se vyskytují tyto číslovky řadové: *první díl, druhý list, třetí věk, čtvrtý král, Benedikte toho jména třináctý*.

Některé řadové číslovky vstupují do spojení s předložkami, např. s předložkou *ob-*: *jeden obdruhého spívají 16*; *po-*: *podruhý straně držel meč 15*; a píší se s nimi dohromady.

Výraz *ponejprv* se zde vyskytuje ve významu *poprvé*: *taky tenkrát do nebe se odebral když spasitel náš ponejprv nám otevřel brány nebeské 19*.

Číslovky druhové

V textu jsou tyto: *dvojí hodnosti, v trojím věku, čtvrtým způsobem, čtvrtá tvářnost*.

---

⁵⁰ Poměr koncovek zúžených a nezúžených viz kap. 6.

Číslovky násobné

Vyskytuje se násobná číslovka *jednou*: *pročež pí o krvo-žíznivý tyrane/ pí pravím/ a aspoň jednou/ ukrutnou tvou žízeň tímto nevinným nápojem uhaš* 19.

Číslovky násobné existují v morfologické formě adverbiální: *trojnásobně, čtvernásobně, mnohokráte*. Tyto číslovky vyjadřují míru: *coby neměl za svatého po smrti od tebe trojnásobně býti vyhlášen/ jenž čtvernásobně svatý život vedl za živa* 20.

Číslovky úhrnné

Číslovka úhrnná určitá: *dvanactero hvězdami*, číslovky úhrnné neurčité: *kolikéro cnostmi, tolikero rozličnými barvami*.

Číslovky úplnostní a soliterní

Jsou to číslovky, které vyjadřují kromě počtu i jiné významy - konečnost počtu či omezení počtu na jeden prvek v množině. Číslovka úplnostní *obojí* (číslovka druhová): *obojím pak zadosti učinil* 13; číslovka soliterní *jedíný*: *jedíný toliko člověk, jediné jablko*.

U číslovek, které mají adjektivní skloňování tvrdé (v tomto případě jen číslovky řadové *druhý, čtvrtý, třináctý* a číslovka druhová *čtvrtý*), někdy dochází k úžení v koncovce⁵¹: *v bdění a věku druhým* 2; *jednou rukou stavěli a v druhý drželi meč* 15.

7.5 Slovesa (verba)

Slovesa tvoří významnou část užitě slovní zásoby. Tvary sloves jsou v naprosté většině pravidelné.

Infinitiv se tvoří pravidelně infinitivní koncovkou *-ti*: *býti, rosti, vynaleznouti*. Jiné podoby s *-ci* nebo *-cti* se nevyskytují.

Imperativ je tvořen pravidelně: *čti, hlásej, kaž, napomínej, slyš, uhaš, věz; slyšme, vizme; děte, ustrněte*.

---

⁵¹ Poměr koncovek zúžených a nezúžených viz kap. 6.

Prézens slovesa *býti* má převážně tvary *s j-*: *jsem, jsi, jest, jste, jsou*. Jen v několika případech je tvar bez *j-*: *slyšel sem* 16; *viděl sem* 13; *sme slyšeli* 3; *pokud sem byl maličký* 6. V préteritu je tvar slovesa *býti* většinou bez náslovného *j-*. Prézens 1. os. pl. není častý, většinou je tvar slovesa zakončený na koncovku *-me*: *bdíme, pozorujeme, připomínáme*; pouze v jediném případě je zakončený na koncovku *-m*: *bojujem*.

U sloves 4. třídy dochází k pronikání mluvenostních unifikovaných koncovek podle vzoru *sázeti* ve 3. os. pl. i ke slovesům vz. *prostiti*: *činějí, dychtějí, musejí, nacházejí, toužejí*. Nebylo to však v tehdejší době nic neobvyklého.

V **préteritu** 3. os. sg. se spolu s plnovýznamovým slovesem vyskytuje pomocné sloveso *býti*: *pohnul jest, předešel jest, uvázl jest*.

Příčestí minulé má tvary pravidelné: *zahřměl, zamouřil, převyšovala, slyšeli*.

U některých sloves se oproti dnešnímu úzu vkládá před *l-ovou* příponu vkladné *-e-*: *nevysechl*.

Pravidelně je tvořeno též **příčestí trpné** tvarotvornými příponami nekoncovými *-n* a *-t*: *korunován, vzbuzován, vydobyto*. Pasivum je v textu hojně zastoupeno.

Kondicionál se v textu vyskytuje poměrně často. **Kondicionál přítomný** se tvoří z příčestí minulého plnovýznamového slovesa a specifického tvaru slovesa *být*. Z kondicionálových komponentů *bych, bys, by, bychom, byste, by se* v textu nejčastěji objevuje komponent *by*. Konjugace se zdá být pravidelná: *slušně by mohl se podívati svatý Jan Evangelista* 15; *o svatým Janu Nepomuckým zmužilím a nepřemoženým rytíři a bojovníku Kristovým mnohém slušněji by se pochybovati mohlo* 2; *cesta by byla otevřená* 14; *měl bych já také i přítomné kázání mé na dva toliko díly/ dnes rozdělit* 3; *ani také nejmenšího znamení ze svrchu viděti není/ z kterého by se poznati mohlo* 17. Kondicionál je tvořen volným morfémem *by*, který je často spojován se spojkou *a (aby)*, příslovcem *kdy (kdyby)* a s příčestím minulým (*bylby*). Neuskutečnitelný děj, nereálná podmínka se vyjadřuje **kondicionálem minulým**. Je tvořen jako kondicionál přítomný a ještě navazuje příčestí minulé slovesa *být*: *bylby tenkrát v pravdě mohl opakovati slova svá* 13; *syn boží, ačkoliv že od věčnosti byl slovem božím/ nikdy by předce pokolení lidské nebylo vykoupeno/ kdyby slovo to věčně vždy pouhým toliko slovem bylo zůstal* 15; *coby k tomu byl řekl/ jakby se tomu byl divil nejmoudřejší Šalomoun kdyby tehďás Jana ne desíti loketního cherubína/ jaké on ze zlata v chrámě Jeruzalémském podle oltáře postavil* 6; *... že by slušně byl mohl se podívati svatý Jan Evangelista* 15.

V textu je užito mnoho **přechodníkových konstrukcí**. Přechodníky jsou slovesné tvary vyjadřující relativní časy předčasnosti a současnosti. Je zde použito

38 přechodníků přítomných a 10 přechodníků minulých. Vyskytují se tvary přechodníků přítomných a minulých v rodě trpném: *jsa postaven, jsa učiněn; byvše dotazován, byvše posvěcen*. Tvary jsou pravidelné jen ve 34 případech, ve 14 případech jsou přechodníkové konstrukce neshodné s rodem, k němuž se vztahují: *důchody své roční ne vynaložil on na časnou a pomíjející slávu/ aneb jiné marné/ a zbytečné opraví/ nýbrž byvše skrovnou a ve všem opravou/ a nábytkem spokojený... 16; jezdí mnozí ... vozíce sebou/ a skutečně také utráceje drahé kamení 7; ... on ustavičně před očima svýma majíce pobožně rozjímal 8; pozoroval velmi dobře svatý Jan že byvše na kněžstvo posvěcen měl býti ... 11. V 9 případech z 15 jsou nepravidelně tvořeny přechodníky minulé. Nejčastěji autor užíval pro všechny rody sg. tvary pro pl., které jsou zakončeny na -še/-vše: ... Praha/ byvše prve všecek od neřesti hříchův na způsob škaredé/ a neřádné země zakálená/ a zemským toliko žadostem a rozkošem odaná ... 13. Oproti dnešnímu stavu je užití přechodníkových konstrukcí častější, ale ne vždy jsou tvořeny v souladu s dnešními pravidly.*

V hojně míře se vyskytují tvary **opisného pasiva**, jsou tvořeny pravidelně: *jsem přinucen, dřevo/ které vštípěno jest, jsem učiněn mužem, Jan Nepomucký učiněn jest, jest dokázáno*. Pomocí odpovídajících tvarů slovesa *být* je zde tvořeno také futurum: *nebude korunován, bude zavřeno, bude otevřeno*; préteritum: *byl viděn, bylo ochráněno, byl vzbuzován, nebyl rozeznán, nebyl slyšán, byl vyhozen, byl posvěcen*; pasivní infinitiv: *býti vydobito, býti milovan, býti voděnl, býti držán, býti posvěcen, býti přirovnán, býti čist, býti vyjeveno*.

Několikrát je užito i **plusquamperfektum** (kombinace perfekta a minulého přičestí slovesa *být*), které vyjadřuje předčasnost v minulosti: ... *nebo když se v Nepomuku narodil Jan spatření byli nejjasnější z nebe stupující ohně/ který krásným/ a nevinným světlem ku podivení města celý dům/ v kterém se Jan byl narodil obklíčili 5.*

7.6 Příslowce (adverbia)

Příslowce a příslovečné sprežky mají většinou tvary pravidelné. Sprežky se často (ne vždy) píší jako dvě slova: *bez pochyby, ku příkladu, ne jenom, po dnes, v ně, v pravdě, v skutku, zřídka kdy*. Uvedu několik dokladů v delším spojení: *pročeš až po dnes ve všech dobře zřízených městech a pevnostech ... 1; v pravdě* (ve významu

opravdu) *spodíla muže* 4; **bez pochyby** *narozen svatý* 5; **zřídka kdy** *se stává* 10; *takový v skutku* *byl kněz svatý Jan Nepomucký* 11; **ne jenom** *zvlažuje vysoké hory* 13.

Při stupňování se objevuje starší typ, který má komparativ zakončený *-ěji*: *dáleji, lépeji, nemeněji, snázejí, stáleji*. Zřídka se objevuje podoba bez *-i*: *horlivěj, snázej*. Někdy má komparativ zdlouženou poslední samohlásku přípony: *blížejí, raději, slušnějí, vícejí*.

Podle druhu okolnostního významu, který adverbia vyjadřují, je dělíme na adverbia místa, času, způsobu:

a) příslovce **místa**: *dolu, vejš, ven, vně, vnitř, zevnitř, zhuru* (má také podobu *vzhůru*), *zde*. Uvedu alespoň několik příkladů v delším spojení: *netoliko vnitř* *spořádané vojsko se vynalézá ... ale i vně před branami* 1; *vznášeti se s nimi zhuru* 10; *vynášení vzhůru* 10; *dolu z nebe spadl* 10; *tolikero rozličnými barvami/ a záctnostmi vnitř/ i zevnitř se třpyticí* 11; *jak vejš obširně jest dokázáno* 11; *přispěje z ochotnosti/ jako mocný opatrovník ... vám zde v stráží časné tohoto světa* 20.

b) příslovce **času**: *brzy, dnes, dříve, hned, hnedky, ihned, již, nyní, pak, po dnes, posledně, prve, večer, vždy, zrána, zřídka kdy*. Příklady: *jsem sice oumyslu dnes jej chváliti* 2; *i zrána a v noci bdíti* 2; *on pak z větší poníženosti ... vydával* 16; *hned před časem neobičejné vydával ovotce svátosti a ctnosti* 4; *on tak brzy všeliké moudrosti/ a umění se vyučil* 8; **zřídka kdy** *se stává* 10; *z nebe spadl až do propasti pekelné/ z které až po dnes/ ano skrze celou věčnost nebude moci povstati* 10; *jak jsem prve slyšeli* 12; *nyní jako spovědník proměnil se* 17.

c) příslovce způsobu vyjadřují **způsob** v užším smyslu: *bezelstně, dobře, dokonale, hojně, nápodobně, násilně, následovně, nezrušitelně, opatrně, patrně, pilně, pobožně, povinně, skutečně, sladce, smrtečně, společně, škaredě, šťastně, tíše, ukrutně, hluboko, lidsky, poznovu, opravdu, raději, snadno, vespolek, zpříma*. V textu převažují zejména adverbia odvozená od **jakostních přídavných jmen**, uvedu několik příkladů: *udatně válčí* 1; *silně se staví na odpor* 1; *bděl tak pilně* 2; *dobře začíná* 5; *radostně skákal* 5; *bezpečně jezdil* 6; *sladce odpočíval* 8; *pošetile učiti* 8; *nadherně lítati* 10; *dobrotivě a laskavě ukazoval* 14; *škaredě hleděl* 17. Dále uvedu několik příkladů na příslovečné jakostní spřežky: *po zemi zpříma chodíli* 10; *on nesvorné vespolek srovnává* 20; *město Jeruzalem poznovu opravovali Židé* 15.

d) příslovce způsobu v širším smyslu vyjadřují **míru** (intenzitu): *až, dosti, málo, sotva, téměř, tuze* (u tohoto adverbia dochází ke kolísání v kvantitě *tuze X tůze*), *velice, velmi, víc, zřídka*. Přííslovce *až* se často vyskytuje s předložkovým výrazem, který

zesiluje. Doklady: **až** k samému slunci se vynáší 9; **až** k samým nebesům se vznášel 9; **až** pod uši stopený vězel 17; hned **téměř** nad samého Šalomouna byl moudřejší 7; velmi **málo** z ročních svých důchodův zanechal 16; **málo** jsi jemu ublížil 18; propasti ... **téměř** bezedne 17; tak **tuze** na pomstu volala 19; věc ta byla **velmi** neobyčejná 9; mladost sice a **téměř** ještě dětinství bylo v jeho létech 8; jedenkaždý **dosti** vzíti ... mohl 16.

Adverbia, která jsou významem příbuzná se zájmeny a mají s nimi společný kořen se nazývají **adverbia zájmenná**. Také rozlišujeme:

a) zájmenná příslovce **místa**: *jinam, jinde, kam, nikam, odkud, tady, tam*. Uvedu delší spojení z textu: **nikam jinam** hlavu svou nesklonil 8; mohu já slušněji řícti/ že **tam** puer centum annorum vixit, živé bylo dítě sto leté 6; jestli že však **tady** jsi snad zaraziti minil jeho pravdomluvná usta 18.

b) zájmenná příslovce **času**: *kdy, někdy, nikdy, potom, přitom, tehdáš* (dochází ke kolísání *tehdaš X tehdaž*), *tehdy, tenkrát*. Spojení z textu: město Řím **nikdy** od nepřátel obleženo/ a vydobito býti nemohlo 1; o jak **tehdy** neménějí šťastní jako rošafní jsou ti křesťané 3; mohlo se o něm **tenkrát** řícti 6; nemůže však Boha **přitom** milovati 3; skrze svatého Pavla jako sobě učení velmi pozorně **někdy** zachovával 2.

c) zájmenná příslovce **způsobu**: *jak, kterak, tak, takto*. Doklad: **tak**/ a nejináče stalo se z mládencem 7.

d) zájmenná příslovce **míry** (sdílejí prostředky s číslovkami zájmennými): *toliko, několik, jedenkrát, trojnásobně, čtvornásobně, mnohokrát*. Příklady: k obecnému užítu rozlívá on se **mnohokrát** v prostranou řeku 16; coby neměl za svatého po smrti od tebe **trojnásobně** býti vyhlášen 20.

e) zájmenné příslovce **příčiny**: *proč*. Příklad: **proč** tehdy Kristus ... své bojovníky za blahoslavené vyhlašuje 2.

Příslovce *spolu* zdůrazňuje současnost, je zde užito ve smyslu **zároveň**: *Kristus/ jakožto Bůh spolu a člověk narodil se dítě malé/ a přitom dospělý muž* 4; *jak pouhý člověk narodil se dítě a spolu muž veliký?* 4; *čtyry zvířata; z nichžto jednokaždé mělo tvářnost člověka/ a spolu také tvářnost anjela* 11; *nikdy nekázal on usty/ leč že spolu kázal také rukami* 14; *taky tobě ani hrdla nepostačí/ jestliže spolu to co hlásáš nečiníš skutkem* 15.

Adverbium *pojednou* je zde užito ve významu **najednou, náhle**: *z níčeného prve skrze všeliké nepravosti Babylonu tak pojednou/ nové a svaté Jeruzalem jest učiněno*

15; ... *jako v nejsladčím loži odpočíval/ v nich odpočívaje pojednou v tak velikého mudrce se proměnil* 8.

Dále uvádím několik příkladů příslovcí, jejichž tvary v současném jazyce již nepoužíváme: *dokavád, gruntovně, hnedky, nejináče, porozličně, tehdáž, vnitř, tenkrátě*.

7.7 Předložky (prepozice)

V textu převažují předložky **primární** (původní). Častá je nevokalizovaná forma primárních předložek: *k kůru, v městě, v světlosti, v věku, v všeliké, v věcech, v vyzrazení, v svatým, z svatého, z života, z zlatých, z samé, z zatvrzelosti*. Někdy vokalizuje *k*: *ke cti, ku koruně, ku kterým, ku království, ku podivení, ku předsevzetí, ku Kristu, ku příkladu*; dále *s*: *se všemi*; *v*: *ve snách, ve všech, ve spaní*; a *z*: *ze vsí síli, ze zlata, ze země, ze svrchu, ze železa*. Dále se běžně vyskytují předložky *bez, na, nad, po, pod, před*.

Někdy se předložka opakuje i tehdy, jsou-li jednotlivé členy užity jako spojení synonymní nebo významově paralelní: *v bdění a v věku druhém* 11; *proměnil hůl svou ... v metlu a v přísnost* 14; *v moudrosti a v umění prospěl* 7. Zřídka se opakuje předložka po zájmenu: *v jejich v kněžstvu* 11.

Z předložek **sekundárních** (nepůvodních) se v textu objevují tyto: *dle, mezi, mimo, naproti, na způsob, podle, proti, skrze, uprostřed*. Uvedu několik dokladů sekundárních předložek: *u prostřed velikých lidí* 10; *svatý Jan naproti tomu* 18; *proti přirození pouhého člověka* 18; *dle obyčeje* 3; *podle způsobu* 11; *na způsob sto letého muže* 6.

Velmi frekventovaná je sekundární předložka *skrze*. Neužívá se jen ve významu pronikání určitým prostředím, ale i tam, kde bylo zapotřebí označit **prostředníka** nebo **prostředek**, jejichž pomocí se děj uskutečňuje; **prostřednictvím někoho, něčeho**: *zákaz ten Kristový o bojování/ a bdění křesťanských jeho rytířův skrze svatého Pavla jako sobě učení velmi pozorně zachovával* 2; *kdežto skrze tekuté vody vyrozumívá žalmista Páně vody svatého křtu* 5; *vyrozumívaje totižto/ skrze dítě sto leté/ lide ty kteří ...* 6; *toho však nic nescházelo/ co skrze šedíny/ a dospělost let se vyrozumívá* 7; *jak sám se vyznává skrze ducha prorockého žalmisty* 8; *Jan v pravdě syn hromu skrze svou*

vejmluvnost z kazatelnice/ jako z nějakých oblakův zahřměl 12; jestliže tehdy knížata a mocnosti nebeské cherubínové/ a serafínové skrze církev něčemu se učí 12.

Předložka **pro** má několik významů:

a) jednak naznačuje **cíl, účel činnosti**: *jako na nejpohodlnějším loži pro spasení naše sladce odpočíval 8; anjel tím samým/ že anjelem jest/ nemá to pro zásluhu své ctnosti 11.*

b) vyjadřuje **příčinu, pohnutku** nějaké činnosti ve významu **kvůli**, to je běžné i v současném jazyce: *měl bych pravím oného zmužilého Kristového rytíře ... pro své hrdínské bdění a bojování ... chváliti 3; ani pro velikou přístnost řečí jeho/ hříšníci nezoufali/ ani pro přílišnou dobrotivost 13; svatý Jan Nepomucký naproti tomu tajemství svaté spovědi tajil novým tajemstvím když pro větší bezpečnost ... i to tajil/ že by kdy co jemu v tajnosti bylo svěřeno 18.*

Předložka **na místě** je tu užita ve významu dnešního **namísto**: *na místě jiných podobných dětinských tintěrek/ užívalo sice dítě Jan lučiště/ a střel 6; užíval on prutu toho na místě hole 14.*

Za archaizující dnes považujeme předložku *skrze*, povahu knižní má již předložka *dle* (*dle obyčeje, dle smyslu, dle povinnosti*).

7.8 Spojky (konjunkce), spojovací výrazy⁵²

Pokud jde o formu spojek, vyskytují se **jednoslovné** (*a, i, neb*), **opakované** (*a, a, a; ani, ani; že, že*), **dvojité** (*jak - tak, netoliko - ale i*), nebo **víceslovné**, pak do nich vstupují další slovní druhy (*a proto, a potom, také i, však ale*). Do spojkových výrazů se integrují především adverbia a částice. Spojovací funkci plní rovněž vztažná a tázací zájmena a zájmenná příslovce.⁵³

Spojky souřadící (parataktické)

Tyto spojky vyjadřují obsahově významový poměr mezi souřadnými větnými členy nebo mezi souřadnými větami, jež spojují. Vyjadřují několi významových stupňů.

⁵² Spojkám a spojovacím výrazům se budu podrobněji věnovat ve své diplomové práci, v které se budu zabývat syntaxí.

⁵³ Příruční mluvnice češtiny. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1995, s. 350.

Slučovací (kopulativní) vztah existuje mezi dvěma jednotkami, které spolu navzájem souvisí jako rovnocenné. Nejčastěji užívaná spojka vyjadřující vztah slučovací je spojka *a*: ... *a jemu tuto jeho zlost/ a nepravost do očí dutklivě a horlivě vytejkal* 17; méně pak spojka *i*: *dnem i noci bdí* 1; *řeka vejmluvnosti i hrom* 17. Slučovací vztah vyjadřuje dvojitá spojka *jak - tak*: *proti nepřátelům/ jak viditelným/ tak neviditelným udatně bojovati* 1; *jak proti vlastním/ tak cizím* 2. Vztah slučovací zde vyjadřuje také spojka *aniž* (u této spojky dochází ke kolísání v kvantitě *aniž X aníž*): *brzy vzáctného kazatele pověst u pražanů obdržel; aniž divu bylo ...* 12; *rovného tobě nebylo před tebou/ aniž po tobě povstane* 8; *neví žádný/ aniž anjelove/ aniž syn člověka Kristus Ježíš* 21. Jako slučovací výraz slouží i původní adverbium vyjadřující časovou následnost *a potom*: *duše lidské dříve nežli s těli spojený bývají z koflíku nějakého piji/ a potom/ čím více která se napila ...* 8; *jsa dříve v skutcích všelikých ctnosti/ a potom v řečech* 15.

Ve vztahu **stupňovacím** (nástavbovém) spojky vyjadřují, že druhý připojený člen nebo věta stojí ve srovnávané kvalitě na jiné úrovni než první člen (věta), druhý člen (věta) je mimořádnější. V textu převažují stupňovací spojky ve formě dvojité: *ne jenom - ale, nejenom - ale i, nejenom - nýbrž, ne jenom - nýbrž i, netoliko - ale i, ne jenom - ale také*. Několik dokladů užitých spojek: *netoliko vnitř spořádané vojsko se vynalézá/ jenž by nepřátelskému do města v pádu dostatečně mohlo odolati; ale i vně před branami* 1; *ne jenom zvlažuje vysoké hory a stromoví ale také nízké oudolí* 13; *ne jenom osvětluje skvostné/ a drahé královské paláce/ nýbrž i chudé a chatrné seldské chalupy* 13; *njenom usty pouhými hlásal/ Verbum, slovo evangelické/ ale i sám v skutku konal co kázal* 15. Dále se vyskytuje stupňovací spojka *ano* v kombinaci s vytýkací částicí *i*: *nad všechny učitele/ ano i nad sebe samého/ jako dvojími křídly se vznášel* 13; *byl svatý a dokonalý/ ano dílem i zázračný* 4.

Spojky **odporovací** (adverzativní) vyjadřují, že druhý člen (věta) ve spojení je v jistém protikladu, v opozici k členu (větě) prvnímu. Vztah odporovací je zde vyjádřen těmito spojovacími výrazy: *ale, leč, nýbrž, předce, sice - však, však, však ale*. Uvedu několik příkladů: *ne zavíráti/ nýbrž svazovati/ ne otvíráti/ nýbrž rozvazovati má pastýř* 14; *jako střelba bez koulí/ která sice bouchá/ a zní/ však ale neproráží* 15; *v ně zdá se sice býti pěkná/ jako spanilé jablko/ vnitř však jest plná jedovatých červů* 4; *nekázal on usty/ leč že spolu kázal také rukami* 14; *a byť že i činějí/ předce nečinějí to s tak velikou/ a obzvláštní zásluhou* 3; *jiní svatí učinění bývají svatí teprve v letech dospělých/ Jan ale hned narodil se svatý* 5.

Vztah **důvodový** vyjadřuje spojka *neboť*. Ve vztahu důvodovém druhá věta vysvětluje motivaci věty první: *ruce a ramena Janové byli stříbrné; neboť on ... nevinný v rukouch/ a čistého srdce nejináče/ nežli nejbělejšímu stříbru podobný* 11.

Ve stejném významu se mnohdy vyskytuje i spojka *neb, nebo*: *bezpochyby byl on v kázání svých a řečech pravý a veliký v nitru, a hřmotný hrom/ nebo Vita fuit fulgur, život jeho byl pouhý/ a nejjasnější blesk svátosti a pobožnosti* 16; *nebyl tehdy oumysl Kristoví řícti že by o dnu soudným/ a hodíně jeho nic nevěděl/ nebo nevědomost jaká koliv/ jakožto veliká nedokonalost v Kristu se vynaleznouti nemůže* 10; *ano dokonalejší nežli pouhý člověk/ neb samému Bohu člověku Kristu v tom podobný* 18.

Ve vztahu **vylučovacím** (disjunktivním) jsou spojeny členy (věty), jejichž obsahy se navzájem vylučují. Vztah je vyjadřován spojkami *nebo* (tato spojka má též formu *neb*), *aneb*: *aby tím snázej zase svým časem rozpustiti aneb zatáhnouti mohl* 14. V následujících příkladech jde o **disjunkci slabou**, je naznačena libovolnost. Nezáleží na tom, který ze spojovaných členů se bude realizovat: *přísně snad mnozí rodičove metlami/ neb jinými tresti dětí své mocně do chrámu Páně musejí doháněti* 5; *při skutečném města nějakého/ neb pevnosti obležení*. Vztah vylučovací je vyjadřován dvojitými spojovacími výrazy: *bud' - neb, bud'to - bud'to*: *bud' vděk/ neb nevděk* 14; *tak právě učinil svatý Jan Nepomucký/ bud'to že ve dne četl/ nečetl nežli v jediné kníze/ bud'to že v noci zdřímá* 9.

Vztah **důsledkový** – v druhé větě je realizován následek, výsledek předcházejícího obsahu nebo jeho logické vysvětlení. Spojovací výrazy důsledkové jsou *a proto, pročez, tak - že*: *nemá dospělého rozumu/ a proto nemůže Boha všemohoucího milovati* 3; *dobře jemu bylo známo/ že on dlé ouřadu kněžského měl někdy býti pečeti tajemství božského/ a mlčenlivostí spovědnické/ a proto musil býti Gemma drahý kámen* 11; *on hned u pramene svého ještě maličkého dětinství zázraky svými a neobyčejnými příběhy řeku velikou vejmluvnosti kazatelům ponavrhuje; pročez já dnes jej ... chváliti budu* 4; *nechtěl býti rovný světlům nebeským/ které ... samy však mnohokrátě protivné/ a škodlivé oučinky působují; protož nikdy nekázal on usty* 14; *vždy pilně/ a opatrně bděl ... tak že město Řím nikdy od nepřátel obleženo/ a vydobito býti nemohlo* 1.

Spojky podřadicí (hypotaktické)

Tyto spojky vyjadřují sémantickou závislost připojované věty a vyjadřují její vztah k větě řídicí.

Vztah **příčinný** vyjadřuje spojka *poněvadž* (dochází ke kolísání v kvantitě *poněvadž X poněvadž*). Vztah příčinný je také často vyjadřován korelativem *proto - že*. Tyto spojovací výrazy slouží k připojení věty vyjadřující příčinu děje nebo stavu: *štítem Římské říše jmenovaný proto/ že chytrostí vojenskou vždy pilně a opatrně bděl 1; nečinějí to s tak velikou/ a obzvláštní zásluhou/ poněvadž tenkrát v tom tak velikou těžkost/ pokušení/ a protivenství nesnášejí a nepřemahají 3; poněvadž ale on od všech čtyř dílů věku svého obzvláštně byl svatý a dokonalý/ ano dílem i zázračný/ ... tak on hned u pramene svého ještě maličkého dětinství zázraky svými a neobyčejnými příběhy řeku velikou vejmluvnosti kazatelům ponavrhne 4; poněvadž v prsech Pána Ježíše jsou všichni pokladové moudrosti a umění skryté/ svatý Jan z té nebeské pokladnice vejtach moudrosti dostal 9.*

Ve vztahu **účelovém** se vyjadřuje v závislé větě účel děje vyjádřeného větou řídicí, a to spojkami *aby* a dnes archaickou spojkou *by*: *pilnou drží stráží a opatrně bdí/ by město neb pevnost nějaká/ nikoli od nepřátel obležená a vydobitá býti nemohla 1; z něho moudrosti nebeské se napil/ aby jí někdy i jiným mohl připítí 8; jiné děti aby byli muži velicí/ musejí rosti mnoho let 4; dané jsou ženě dvě křídla orličí veliké/ aby lítala 10.*

Ve vztahu **podmínkovém** je platnost děje nebo stavu podmíněna platností jiného děje či stavu. Tento vztah je vyjádřen spojkami *jestliže, kdyby, -li* (spojka *-li* se v textu píše dohromady s předcházejícím slovem ve větě), *pakli, pokudž*: *jestli že s polu to co hlásáš nečiníš skutkem/ darebné jest tvé kázání 15; a přijdeli v bdění druhém/ a pakli v bdění třetím přijde/ a tak je nalezne/ blahoslavení jsou služebníci ty 2; pokudžby za potřebí bylo/ také i svatou horlivostí a přisnosti někdy zavíráti 14; jestli že ona jest zed/ uděláme na ní alkeře/ a pevnosti stříbrné/ pakli jest dveře/ spojíme jí deskami cedrovými 13; kdyby jen ustavičně z přílišné dobrotivosti rozpouštěl/ a uzdu lidem rozvazoval/ k všelikým hříchům/ cesta by vždy otevřená byla 14.*

Ve vztahu **přípustkovém** vyjadřuje závislá věta okolnost, navzdory které děj platí. Uplatňují se zde spojovací výrazy *ačkoliv že, ačkoliv - předce*: *muž veliký v oučinku a skutku/ ačkoliv že malý v postavě 4; svatý Pavel ačkoliv že byl apoštol do třetího nebe pojatý/ předce tajemství své/ netajil novím tajemstvím 18; ačkoliv že nepronikají tvé kamene a ukrutné srdce/ předce však prorážejí samé nebe 19; což ačkoliv na nebi toliko jedenkrát/ na světě však/ zřídka kdy se stává/ předce tím slavněji přitrefilo se s svatým Janem Nepomuckým 10.*

Nejčastější spojka **obsahová** je spojka *že*, dále spojovací výrazy *aby*, *by*, *jak*, *kdy*, *když*, *kerak*, *zdaliž*. Doklady z textu: *věz/ že málo jsi jemu ublížil* 19; *pozoroval velmi dobře svatý Jan že byvše na kněžstvo posvěcen ...* 11; *již tenkrát uměl jak náleží mluvíti* 6; *víceji nežli mužskou rozvážlivostí své/ by jej do nejbližšího chrámu Páně vedli/ tak chtivě a horlivě nabízel* 5; *vizme nyní laskaví v Kristu pánu poslouchací/ kerak svatý a přepodivný svatý byl* 7; *mnohá nevinná mládež dříve ovšem se učí/ kerak kdo má býti otcem* 7; *pochybovati se mohlo/ zdaliž svými vojenskými sny/ čili bděním/ víceji království svému byl prospěšný* 2; *dívna věc! a nynějšího času právě neobyčejná/ aby někdo oděný sluncem vysoké moudrosti ...* 10; *chtějí lásky Vaše věděti kdy dítě Jan veřejně světu dokázal/ že ...* 4.

Do vztahu **časového** vstupují děje ve dvou větách, přičemž jedna vyjadřuje časové určení nebo omezení týkající se obsahu věty řídící. Uplatňují se tu spojky a spojovací výrazy: *když*, *pokud*, *pokud'*, *pokudž*. Doklady: *taky tenkrát do nebe se odebral když spasil náš ponejprv nám otevřel brány nebeské* 19; *tak a nejináče činil svatý Jan Nepomucký/ když skrze všeliké mrzkosti podle duše zbořené města pražské/ horlivými kázání svými poznovu vzdělával* 15, *pokud' jsem ještě byl maličký již mluvil jsem jako muž* 6; *když my slova božího pozorně slyšeti mnohokrát zanedbáváme/ oni sami se s tou největší radostí od kazatelův přijímají a poslouchají* 13; *pokudž z zatvřelosti své farao na poručení božské meškal lid zajatý propustiti/ proměnil Mojžíš hůl svou v metlu* 14; *pokud sem byl maličký mluvil jsem jako maličký* 6.

Vztah **způsobový** je mezi dvěma větami, z nichž jedna vyjadřuje takový děj, který charakterizuje kvalitu děje věty druhé. Spojky a spojovací výrazy jsou tyto: *jak*, *jakož*, *kerak*, *tak - aby*, *tak - jak*, *tak - že*, *že*. Příklady: *tak velice jazyk svůj skrotil/ že velel raději řeku Vltavu píti* 18; *usta svá proti tobě otvírají samé vody/ jenž Kristového mučedníka svaté tělo tak nerádí pohltiti že jako z hněvu/ a zuřivosti proti tobě celé vřeli/ a hojné vlny vyhazovali* 19; *učením svým církev svou vzdělával/ a rozmnožoval/ tak jak o tom v sepsání jeho života svědčí Balbinus* 13; *tak v okamžení se potopí že žádnými víceji kotvicemi ... nemůže býti vydobito* 17; *přispěje z ochotnosti ... vám zde v stráží časné tohoto světa proti nepřátelům/ jak tělesným/ tak duchovním bdícím a bojujícím; tak aby jste s polu s ním za vás zde věrný křesťanský boj někdy také dosáhli tu/ kterou on za svůj sobě zejskal vítězo-slavnou korunu slávy věčné* 20.

Vztah způsobový **srovnávací** vyjadřují spojovací výrazy *než*, *nežli*, *tak - jako*, *tak - jakoby*: *taji to tak dokonale jakoby to dokonce nevěděl* 18; *mnohem hojněji/*

a horlivěji/ **nežli** všichni jeho v ouřadu kazatelském předkove ... vzdělaval 12; menší jest ... vejmluvnost má, **než aby** to dostatečně mohla vypraviti 16; **tak** málo přestal/ **jak** málo slušně mnozí káží 16.

7.9 Citoslovce (interjekce)

V textu je jen několik citoslovcí **emocionálních**: **Ejhle** muž hned v narození svém! 5; **O** jak opravdu byl svatý Jan puer magnus 6; tak tehdy **ó** veliký patrone náš a divotvorče 12.

Dnes nám připadá nápadné citoslovce uvnitř věty: **O!** žádost právě opovážlivá! to žádal sobě býti vyjeveno/ **ó** bezbožnost na světě neslýchaná a právě d'ábelská! to pravím/ **ach!** ustrněte nad tím všichni řadove kněžští 17; hojné vlny vyhazovali **hle** přejšti se již z nejsvětější jeho hlavy 19; nechť jsou věčně díky **ó** slavné a svaté paměti 19.

7.10 Částice (partikule)

Běžně se vyskytují částice: *aspoň, předce, snad, tak, také, teprve, toliko, totižto, velmi, zajistě* aj.

Podle funkce a formálních vlastností částic rozlišujeme částice modální, intenzifikační, vytykáací, negační a práci.⁵⁴

Modální částice

V textu se vyskytují částice *bezpochyby, snad, zajistě*. Uvedu několik příkladů: *mohlo se zajistě o něm řícti, 8; divějí se tomu snad lásky Vaše 9; viděl on/ že církevní jeho sestry a bratří/ a poslouchačí jsou snad v tipu svém podobní sprostné/ a tlusté zdi 13; bezpochyby byl on v kázání svých a řečech pravý ... 16.*

Ve výpovědi má obdobný účinek jako modální částice užití způsobových sloves: *ano musilo na tom zázračném dítěti všechn téměř běh svůj změnití celé přirození 6.*

---

⁵⁴ Příruční mluvnice češtiny. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1995, s. 359.

Intenzifikační částice

Intenzitu vlastnosti zesilují částice *až, dosti, mnohem, tak, velice, velmi*: **velmi** *pozorně* 2; *viděl on někdy na nebi ženu velmi krásnou* 10; *pozoroval velmi dobře svatý Jan* 11; *Jan Nepomucký sobě samému velmi málo z ročních svých důchodův zanechal* 16; *Kristus sám ... tak velice sobě váží* 3; *on tak brzy všelike moudrosti/ a umění se vyučil* 8; *on tak zmužilý byl rytíř a bojovník* 2; *jenom dosti maličko nevinná usta svá přiložil* 8.

Částice *mnohem* se pojí jen s komparativem. U této částice dochází ke kolísání v kvantitě (*mnohem X mnohém*): *mnohém slušněji* 2; *mnohem hojněji/ a horlivěji* 12.

K intenzifikačním částicím přiřadím i původně adverbialní výraz *slušně*: *on tak zmužilý byl rytíř a bojovník/ o kterým slušně pochybovati se mohlo ...* 2; *bylby slušně hned tehdež za samého Šalomouna mohl držán býti* 7; *slušně by mohl se podíviti svatý Jan Evangelista* 15.

Částice *poněkud* intenzitu vlastnosti naopak zeslabuje: *však ale poněkud překážku v tom mně činějí slova Kristová* 2.

Vytýkací částice

Běžně se vyskytují částice *ani, i, obzvláště, právě, předce, zvláště, zvláště pak, také*. Například: *nemohl hejbat ani prstem* 5; *nebo kdo s lvi/ zvláště pak s korunovanými se potýká musí býti opravdu více nežli zázračný Samson* 19; *bližním však/ a zvláště k chudým* 16; *do veliké koleje pražské právě tenkrát od Karla IV. založené* 7; *on od všech čtyř dílův věku svého obzvláště byl svatý a dokonalý* 3; *ty toliko své křesťanské bojovníky za obzvláště blahoslavené pokládá* 2; *jako ale zvláště u dvoru velikých pánův pravda bývá to co svěcená voda v kostele* 17; *aby jí někdy i jiným mohl připíti* 8; *nikdy by předce pokolení lidské nebylo vykoupeno* 15.

V podobné funkci jako vytýkací částice se užívá též zájmeno *sám*: *ano díviti se tomu zázračnému mládenci museli sami jeho učitelove a mistři* 8; *i sám svatý Jan Evangelista vidění to za veliký zázrak pokládá* 10; *také sami svatí anjelové jeho nebeská všešeno-mluvná kázání ... poslouhali* 12.

V rámci částic vytýkacích dále rozlišujeme částice **restriktivní** (omezuující) a **aditivní** (příčleňovací). Částice restriktivní *toliko* (dnes archaická): *nikam jinam hlavu svou nesklonil/ nežli na jednu toliko knihu* 9; *podle způsobu a tvárnosti zevnitřní toliko pouhý člověk* 11; *pouhým toliko slovem* 15. Částice aditivní *i, také*: *pod stínem ochrany božské spějící v tajnosti spovědnické/ také i v mukách a trápení necitedlný* 2; *ačkoliv že*

sice již má duši má i také srdce 3; také sami svatí anjelové jeho nebeská vznešenomluvná kázání ... s tou největší radostí poslouhali 12.

Negační částice

Negační částice jsou tyto: *ne, nikoli/ nikoliv*. Negace se netýká celé věty, ale jen její části: *užívalo sice dítě Jan lučiště/ a střel/ žádných však/ ne jiných/ nežli těch/ o kterých ... 6; kdyby tehdaš Jana ne desíti loketního cherubína ... podle oltáře postavil 6; necht' již tehdy/ víceji sobě stížnost nevede moudrý Šalomoun/ že nikoliv pochopiti nemůže ... 6.*

Nikoliv dnes považujeme za výraz knižní.

Přací částice

Jsou to výrazy *at', kdyby, necht'*: **necht'** *již tehdy přestane pošetile učiti Mercurius 8; ten necht' poví 20; ne jinám než na knihu at' padne 9*. Tyto částice nestojí vždy na začátku věty, jako tomu je v současné češtině.

V textu se vyskytlo také několik částic, které text **strukturují**: *dále, konečně, následovně, k závěrce* (ve významu *na závěr*). Doklady: *... ano/ neobičejných/ a zázračných světél nebeských jméno jeho. Dále jestli že jeho v dětinství víceji/ nežli mužskou dospelost v ctnostech a v pobožnosti pozorujeme ... 5; pročez já dnes jej od všech čtyř dílův bdění a věku jeho chváliti budu a svatého dokážu; svatého/ a podívného svatého in vigilia prima, hned v bdění a věku prvním a dětinským; ... svatého konečně/ a podívného svatého in vigilia quarta, v bdění a věku čtvrtém zletilé stáří 4; k závěrce pák mého kázání ještě chci připomenouti 20.*

ZÁVĚR

Blovského kázání má nepochybně vysokou jazykovou úroveň a je dokladem toho, že jazyk doby barokní není jazykem úpadkovým. Ve své práci jsem se pokusila několik kvalit tohoto textu zachytit.

Kázání je tištěno především frakturou, pouze latinské citáty jsou tištěné latinkou. Patrný je rozdíl v psaní **velkých písmen**. Píší se zcela pravidelně na začátku věty a u většiny substantiv. Slova *Bůh*, *Boží*, *Ježíš* jsou často psaná i s několika velkými počátečními písmeny. Mnoho odchylek je také v **hranicích slov**. Jako dvě slova jsou většinou tištěny příslovečné spřežky, jako jedno slovo se někdy píše předložky ve spojení se substantivy. Velký rozdíl je v užití **interpunkce**. Nejpoužívanější interpunkcí je virgule a středník. Virgule se objevuje v intencích pauzového systému (text byl určen pro veřejné předčítání). Výskyt středníku je typický právě v kázáních, mají totiž komplikovanou stavbu a středník (společně s dvojtečkou) zpřehledňuje vnitřní organizaci souvětí. Mnoho odchylek je též v **kvantitě** samohlásek.

V kapitole *Hláskosloví* jsem se zaměřila na změny, které pronikaly z mluvené češtiny do češtiny psané. Tyto změny se týkají **protetického v-**. V tomto případě je patrné, že autor při psaní textu vycházel z úzu kralického, poněvadž se v textu vyskytuje 102 slov začínajících na *o-* nebo na *o-* po předponě a žádné z nich nemá protetické *v-*, ačkoliv protetické *v-* pronikalo od roku 1620 i do textů náboženského obsahu. Naopak v případě **diftongizace *ú v ou*** na začátku slova převládá tlak úzu mluveného. V textu se vyskytují pouze podoby s *ou-*, žádná podoba s *ú-*. Nutno zmínit, že tento jev není ničím nepřírodným. Diftongizace se objevovala přibližně od 40. let 16. století. I později Šteyer a Rosa dávali přednost podobám s *ou-*. K **diftongizaci *y v ej*** nedochází často, objevuje se pouze u některých slov uprostřed slova a v předponě slova, v koncovkách se *ej* nevyskytuje vůbec. To je opět další doklad toho, že autor vycházel z úzu kralického. Další hláskoslovnou změnou je **úžení *é v í***. Uprostřed slova došlo k úžení v jediném případě. K úžení dochází ponejvíce v koncovkách adjektiv u maskulin a neuter lokálu sg. K úžení dále dochází u maskulin a neuter v genitivu sg., u feminin genitivu sg., v koncovkách zájmen a číslovek s adjektivním skloňováním tvrdým. V těchto případech je však výskyt zúžených koncovek tak nepatrný, že by tento jev snad bylo možné přičíst autorově nepozornosti.

Tyto hláskoslovné změny nelze vnímat jako důkaz úpadku jazyka, neboť odrážely přirozený vývoj jazyka.

V kapitole *Morfologie* jsem se zaměřila na jednotlivé slovní druhy. Vyskytuje se zde řada jevů, které jsou dnes ojedinělé, či se již nevyskytují vůbec. Zároveň je překvapující množství tvarů, které jsou tvořeny pravidelně, stejně jako v současném jazyce. Např. u substantiv se většinou uplatňují tradiční tvary koncovek, převaha slovesných tvarů je také tvořena zcela pravidelně.

Z jevů dnes již neobvyklých zmíním u **substantiv** alespoň některé. Pravidelně se v textu vyskytuje koncovka *-ův* u maskulin v genitivu pl. (*anjelův*). Je to koncovka archaická a autor tedy vycházel ze staršího úzu, možná opět z Kralické bible. Novější podoba s *-ů* se neobjevuje. U neuter se zřídka vyskytla progresivní forma na *-ami* (*křidlamí*). Koncovky duálové *-ma*, *-ama*, *-ema* se v plurálových tvarech nevyskytují vůbec, což je důkazem toho, že vliv mluveného jazyka byl v tomto případě minimální. U feminin se vyskytlo minimum slov s odlišnou deklinací (*mysl bez mysle*). Objevily se duálové tvary u některých názvů párových orgánů v genitivu (*nohou*), v instrumentálu jsou však již koncovky duálové nahrazeny koncovkami plurálovými (*nohami*). Plurálové koncovky dokládají ústup duálových tvarů. Objevil se také tvar *v rukouch*, který naznačuje, že zde jako v mluvené řeči analogicky podle adjektivní deklinace proniklo plurálové koncové *-ch*.

U **adjektiv** převažuje adjektivní deklinace tvrdá. Pády adjektiv posesivních jsou většinou tvořeny koncovkami složenými. Jmenné tvary adjektiv se stejně jako v současné češtině vyskytují minimálně. V nominativu pl. se výjimečně projevují unifikační tendence ke stírání rodových rozdílů. Patrná je vysoká frekvence užití adjektiv dějových, která zde slouží ke zvýšení dynamičnosti textu.

U **zájmen** je patrná vyšší frekvence užití osobního a přivlastňovacího zájmena zvratného. Zvratné zájmeno *se* má někdy tvar *s j-*, v tomto případě jde o hyperkorektnost. Z nepravidelných tvarů uvádím vztažné zájmeno *jenž*, které je v textu většinou nesklonné, což bylo v tehdejší době obvyklé. Zájmeno se však přece skloňuje v nepřímých plurálových pádech. Bohatě zastoupena jsou vztažná zájmena s postfixem *-ž* (*což, kterýž*). Za pozornost nepochybně stojí vztažné zájmeno *an*.

Tvary **číslovek** jsou většinou pravidelné. Nepravidelné tvary má základní číslovka *dva*. V instrumentálu (*dvoumi*) proniká v číslovce plurálová koncovka.

Také tvary **sloves** jsou v naprosté většině tvořeny pravidelně. Zmíním alespoň několik zajímavostí. V préteritu 3. os. sg. se spolu s plnovýznamovým slovesem

vyskytuje pomocné sloveso *býti*. V textu je užito mnoho přechodníkových konstrukcí. Přechodníkové konstrukce jsou v některých případech neshodné s rodem, k němuž se vztahují. U sloves 4. třídy dochází k pronikání mluvenostních unifikovaných koncovek podle vzoru *sázeti* ve 3. os. pl. i ke slovesům vz. *prositi* (*činějí*). V tehdejší době to však nebylo nic neobvyklého. V hojně míře se vyskytují tvary opisného pasiva a jsou tvořeny pravidelně. Několikrát je v textu užito i plusquamperfektum.

Řada odlišností oproti stavu v současné češtině se vyskytuje u **neohebných slovních druhů**. Z těch nejvýraznějších zmíním stupňování příslovcí. Při stupňování se objevuje starší typ, který má komparativ zakončený *-ěji* (*dáleji*). U předložek primárních je častá nevokalizovaná podoba (*k kůru*). Velmi frekventovaná je sekundární předložka *skrze*. Užívá se s několika významy. Více významů má také předložka *pro*. Ze spojek stojí za zmínku dvojitá spojka stupňovací *netoliko – ale i* a víceslovná *ano i*, z odporovacích *leč, nýbrž, sice – však*. Spojka *neb, nebo* se vedle dnes běžného významu slučovacího či vylučovacího uplatňuje i ve významu důvodovém. Vztah účelový vyjadřuje dnes archaická spojka *by*.

Zmínila jsem pouze některé jevy, které jsou v textu nejvýraznější. Pozornost si ale jistě zaslouží celá řada dalších jevů, pro které v mé práci nezbyl prostor.

Došla jsem k závěru, že jazyk tohoto barokního textu má se současnou češtinou více společného nežli odlišného. Ačkoliv tento text pochází z roku 1724, autor stále vycházel z úzu kralického, který se stal později vzorem i pro Dobrovského při zavádění nové jazykové normy. Jen v nepatrné míře nechal autor do svého díla pronikat prvky jazyka mluveného, přestože tento jev je považován za typický právě pro toto období. Nutno připomenout, že oproti dnešnímu jazyku se zde navíc vyskytují dnes již téměř zapomenuté slovesné tvary plusquamperfekta a přechodníkové konstrukce.

Jelikož text nabízí celou řadu dalších možností, ráda bych v analýze pokračovala v diplomové práci. Pozornost bych věnovala především stránce syntaktické, podrobněji bych se zabývala také pravopisem.

Na samý závěr ocituji myšlenku Václava Černého: „Na barokní či pozdně barokní stadium vývoje literární češtiny hledme prostě jako na epochu nejsilnějšího dosud dějinného průlomu lidové řeči do spisovné normy. A hledejme spíš objektivně reálné příčiny jevu a jeho dobové ideové souvislosti než hanlivé názvy pro něj.“⁵⁵

---

⁵⁵ Černý, V.: Až do předsíně nebes. Praha, Mladá fronta 1996, s. 367.

SEZNAM LITERATURY

Primární literatura

Blovský, V. I.: *Vigiliae Joanneae Festum Ejusdem Maximum Sive Quatuor Divi Ioannis Nepomuceni Floridissimae Virtutum Aetates*. Knihovna dominikánů Olomouc, Sg.: II 630.100.

Sekundární literatura

Bělič, J. – Kamiš, A. – Kučera, K.: *Malý staročeský slovník*. Praha, SPN 1978.

Čechová, M.: *Čeština – řeč a jazyk*. Praha, ISV 2000.

Černý, V.: *Až do předsíně nebes*. Praha, Mladá fronta 1996.

Encyklopedický slovník češtiny. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002.

Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III, Tvarosloví. I., Skloňování*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1960.

Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III, Tvarosloví. II., Časování*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1958.

Havránek, B.: *Vývoj českého spisovného jazyka*. Praha, SPN 1980.

Havránek, B. – Jedlička, A.: *Stručná mluvnice česká*. Praha, Fortuna 2000.

Janečková, M.: *Jazyk Tannerovy legendy o páteru Albrechtovi Chanovském*. SČeH, 33, 2003, 69–70, s. 150–195.

Kalista, Z.: *Století andělů a ďáblů*. Praha, H&H 1994.

Kalista, Z.: *Tvář baroka*. Praha, Garamond 2005.

Klimeš, L.: *Slovník cizích slov*. Praha, SPN 2005.

Kopecký, M.: *Slovesnost českého baroka*. Brno, Masarykova univerzita 1997.

Kosek, P.: *Interpunkce Hory Olivetské Matěje Tannera*. *Listy filologické*, 125, 2002, 1–2, s. 120–138.

Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha, SPN 1986.

Mocná, D.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl, Paseka 2004.

Pleskalová J.: *Kapitoly z jazykovědné bohemistiky*. Praha, Academia 2007.

Porák, J.: *Humanistická čeština*. Praha, Univerzita Karlova 1983.

Pravidla českého pravopisu. Praha, Academia 2005.

Příruční mluvnice češtiny. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1995.

Sládek, M. (ed.): *Malý svět jest člověk, aneb Výbor z české barokní prózy*. Jinočany, H&H 1995.

- Sládek, M. (ed.): Svět je podvodný verbíř. Praha, Argo 2005.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha, Academia 2005.
- Slovník spisovného jazyka českého. I, A–G. Praha 1989.
- Slovník spisovného jazyka českého. II, H–L. Praha 1989.
- Slovník spisovného jazyka českého. III, M–O. Praha 1989.
- Slovník spisovného jazyka českého. IV, P–Q. Praha 1989.
- Slovník spisovného jazyka českého. V, R–S. Praha 1989.
- Slovník spisovného jazyka českého. VI, Š–U. Praha 1989.
- Slovník spisovného jazyka českého. VII, V–Y. Praha 1989.
- Slovník spisovného jazyka českého. VIII, Z–Ž. Praha 1989.
- Tobolka, Z. V. (ed.): Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II, Tisky z let 1501–1800. Část II, Písmena B–Č. Praha, Komise pro knihopisný soupis československých tisků až do konce XVIII. století 1941.
- Vašica, J.: České literární baroko. Praha, Atlantis 1995.
- Vintr, J.: Zásady transkripce českých textů z barokní doby. Listy filologické, 121, 1998, 3–4, s. 341–346.

Diplomové práce

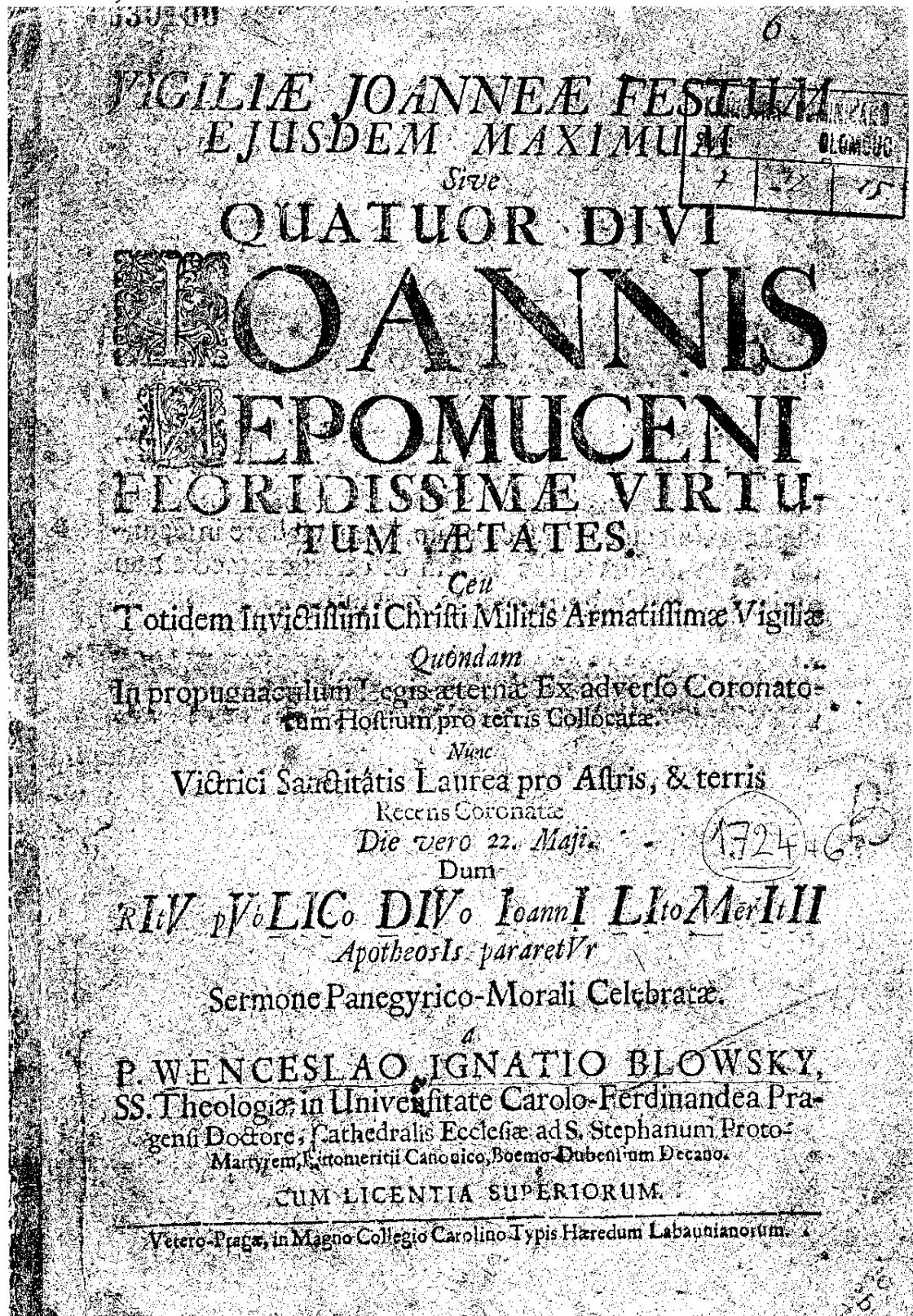
- Adamcová, L.: Jazyková analýza barokního textu. České Budějovice, PF JCU, 2007.
- Nováková, M.: Jazyková analýza barokního textu. České Budějovice, PF JCU, 2008.

Internet

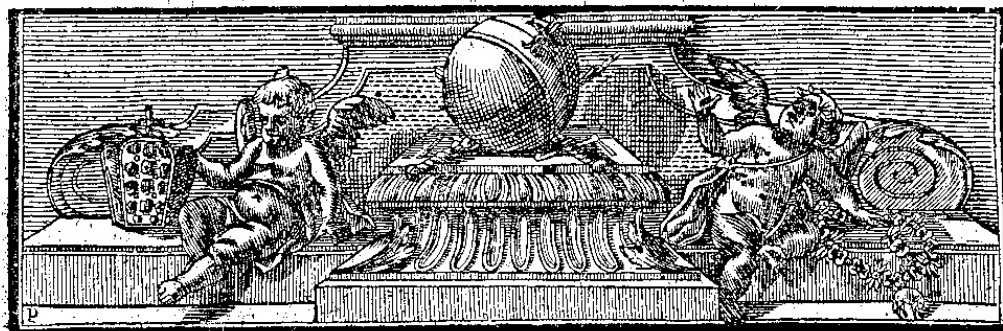
- <http://www.ff.jcu.cz/structure/departments/ub/grant-03.php> [cit. 2009-04-03].
- <http://nokturno.net/clanek.php?clanek=525> [cit. 2008-12-10].

PŘÍLOHA

Titulní a první strana původního tisku

Non Coronabitur, nisi qui legitime certaverit; tu vero
Vigila. 2. ad timoth. Cap. 2. § 4.

Nebude korunowan, leč ten kdo statečně bude bogowati. Pro-
čež ty bdi. V S. Pawla w 2. Epist. k Tymot. Kap. 2. § 4.

Etoliko ten gest zmužilý / a sřdnatý bogowati / kdo při
stutečném. Města negateho / neb Pewnosti obležen / proti
Nepřátelům wdatně walcj / a dobiwagjcym sřlně se staroj na
odpor; Ale y onen / kdo wstawicně pilnau drzj strážj / a opa-
trně bdi / by Město neb Pewnost negatá / nikoli od Nepřá-
telj obležena / a wydobita býti nemohla. Tiemeněgi nesmr-
tedlnau Chwálu / a gmeno statečného Zřdiny sobě nědy v
Řjzmanůw zegřtal / wogenský Wůdce Marcellus, gladius
Imperii, Měcem Řjmské Řjssje nazwany / proto; že tak
wdatně pro Řjssj bogowal / ut semper Roma vinceret, že Řjmsane wždy nad ne-
přáteli swými šťastně swjtezili; Gakó y bedliwý Flavius, securum Imperii, (a) sři-
tem Řjmské Řjssje gmenowaný proto / že dychtostj Wogenskau / wždy pilně / a opa-
trně bdi / ně anquam Roma vinceretur, tak že Město Řjm nikdy od nepřátel ob-
leženo / a wydobito býti nemohlo. Pročež až po dnes we wšech dobře zřizených
Městech a Pewnostech netoliko wonitě sporádane Wogsko se wynalezá / genž by ne-
přátelstěmu do Města w pádu dostatečně mohlo odolati; ale y woně před Zranamy /
které na čtyry Stánky a Dřly rozdělené / dnem y nocj bdi a bedliwau strážj drzj / by
hned časně / a zdaleka Město takowé neb Pewnost od Nepřátelstěho w pádu by-
lo ochráněno. Co w Městě neb w Pewnosti Wogát / to gest geden každj Člo-
wěš na Swětě: Militia est vita hominis super terram; (b) wstawicný Bog gest
žiwot Člowěka na Zemi. Caelestis Regis milites sumus; mluwj o tom Swatý
Jan Zlatowřstý: (c) Spiritualia arma induiti Militamus sub eo, qui propě est. Ne-
bestěho Krále Bogowncj gšme / duchowncjmi rystunkj při oděnj bōgugem pod
nim / genž blžj nás gest; a z te rowně přjčiny wšem w Cyrkwi Aytirugjcj pozustawa-
gjcym Břestianům / gakožto na obsyrnym place Wogenským bogugjcym Aytjřtům
swým / a Wogátům přikazuge Wůdce nášš Krystus / netoliko o základ wěčné
Sláwy proti Nepřátelům / gak widjtedlným / tak newidjtedlným wdatně bogo-
wati: Non coronabitur nisi qui legitime certaverit: (d) Nebude Korunowan / leč
ten / kdo statečně bude Bogowati. Wřbrž y w Ctnostěch / a dokonalým Břes-
tianským žiwobyti / opatrně a pozorně bdi; tu vero Vigila (e) pročež ty bdi / be-
ati servi illi, quos cum venerit Dominus, invenerit vigilantes: (f) blaze Služebnjšm
tům /

(a) Florus L. 2. c. 6. (b) Job 7. c. (c) hom. 55. in Matth. (d) 2. ad Tim. c. 2. (e) ibidě. c. 4.
(f) Lucz. 12. c.